

Nella Lonza

Pravni fakultet, Zagreb

»PRED GOSPAROM KNEZOM I NJEGOVIM SUCIMA...«: DUBROVAČKI KAZNENI POSTUPCI S POČETKA XIV. STOLJEĆA

Sjeni akademika Vladimira Bayera

Analizira se jedan od najstarijih dubrovačkih upisnika kaznenih postupaka iz 1312–1313 (HAD, Lamenta politica, 1) kroz usporedbu s normativnim planom, te sudskom praksom srodnih sredina. Ispituje se organizacioni (sastav i nadležnost sudskih organa) i funkcionalni aspekt pravosudnog mehanizma (tip postupka, procesni instituti, dokazni sustav, penalna politika) kao i odražena slika kriminaliteta.

UVOD

Kaznenopravni postupci srednjovjekovnih sudskih arhiva govore o odnosima pojedinaca i društvenih grupa, o napetostima i pomirenju, nasilju i odgovoru na nj. Slika kriminala kao jednog od komunikacionih obrazaca uvodi nas u sistem društvenih vrijednosti (*zlo-čin*) i povijest mentaliteta. U svakodnevnim zadjevicama javljaju se različiti društveni slojevi, »mali ljudi«, pa i marginalci, mnogima od kojih to je jedini povijesni trag.

Pravnoj pak povijesti govori o oblicima nasilja i modelima represije, o postupku kojim vlast reagira (pa i spoznajnim problemima koji se nameću), o smislu i primjerenosti mjere kazne.

IZVORI: NORMATIVNI PLAN I SUDSKI ZAPISI

Normativni supstrat pravnog života Dubrovnika početkom XIV st. dobro nam je poznat. Statut iz 1272. kao prilično opsežna kodifikacija unio je u primjenu pravnih normi više reda i znatniju pouzdanost, no dinamika društvenog života tražila je unosenje dopuna, pa i vršenje izmjena. Nijedan primjerak teksta koji bi sezao u XIII stoljeće nije sačuvan, jer je jezgra najstarijeg rukopisa pisana oko 1342¹; no, budući da su glave osme, »dopunske«, knjige statuta većinom datirane, ako eliminiramo one iz godina nakon 1313. ostaju L. I–VIII, 66 kao statutarne *corpus* iz vremena sudskih procesa koje ćemo ispitivati. Sve tada važeće odredbe ipak nisu

¹ Prva je ruka pisala I–VIII, 92 (v. *Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272.* (ed. V. Bogišić et K. Jireček). Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium, IX. Zagreb 1904, XLVI. /Komentari i pomagala iz ovoga izdanja citirani su imenima priredivača, a statutarne norme samo brojem knjige i glave/).

nam poznate: znamo da su u sačuvanoj rukopisnoj verziji iz 1342. već izbačene neke norme prve redakcije, no ne može se utvrditi ni njihov opseg ni sadržaj².

Poznavanje normativnih vrela upotpunjuju i odluke Velikog vijeća koje nisu našle trajno mjesto u statutu, već su kasnije uvrštene u »Liber omnium reformationum«. Među njima je i par kaznenopravnih odredbi s početka XIV stoljeća³.

U Dubrovačkom arhivu sačuvana su tri registra kaznenih presuda za kraj XIII i prvu polovinu XIV st., tj. za razdoblje dubrovačke podložnosti Mletačkoj Republici. Znamo da su se ondje takvi zasebni kazneni upisnici vodili barem od 1279⁴, no nisu doprli do nas; građa kaznenih procesa tek od XV stoljeća postaje konzistentnija⁵. Najstariji sačuvani »Liber de maleficiis«, u dva sveščića iz 1284–85, uvezan je u II knjizi serije »Diversa cancellariae«, koju je pred koju godinu objavio

² U kazalu L. VI »B« redakcije zadržao se još naslov glave 2: »De filio filias homicidium committere« kojeg više nema u tekstu (v. Bogišić-Jireček, 239). U vrijeme dok je knez bio Marinus Baduarius (dakle 1292–1294, 1297–1299 ili 1303–1305 – ibid, 460–461) promijenjena je statutarna odredba (*»anticum statutum«*) o potrebnom broju svjedoka u kaznenom procesu (III, 33). Znamo da su izmjene vršene i 1325. (*Listine o odnosjima između južnoga Slavenstva i mletačke republike* (ed. š. Ljubić), I. Zagreb 1868, 162).

³ »Liber omnium Reformationum Civitatis Ragusii« (ed. A. Solovjev) *Idalje: LOR/*. Istoriskopravni spomenici I, Dubrovački zakoni i uredbe. *Zbornik Srpske kralj. akademije za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda*, Odel III, knj. 6. Beograd 1936.

⁴ Praecepta rectoris I. 8' (23. 1. 1279): »Scriptum in libro maleficiorum« (prema: Čremošnik, Gregor. *Istorijski spomenici Dubrovačkog arhiva. Kancelariski i notarski spisi g. 1278–1301*. Beograd 1932, 21).

⁵ I u drugim dalmatinskim gradovima do polovice XIV stoljeća jedinu veću sačuvanu sudsku masu čine trogirski sudski spisi među kojima su i krivični predmeti (*Trogirski spomenici, II. Zapisni sudbenog dvora općine trogirske, I* (ed. M. Barada). Zagreb 1951. /dalje cit. TS I/). Dakako da ima razasutih fragmenata i isprava, ponešto i u Diplomatičkom zborniku (v. npr. dubrovačke isprave o procesu protiv svećenika Barbija Longa iz Diplomatičkog zbornika Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije (ed. T. Smičiklas /dalje: CD/ VI, str. 499–500, 510–511, 531–532, 545–547 koje se sadržajno vezuju na one iz *Spisa dubrovačke kancelarije, III* (ed. J. Lučić). Monumenta historica Ragusina III, Zagreb 1988 /u ovom se radu citira: DC II/L, s uputom na stranicu izdanja/, str. 199–202), i na njihovoj se podlozi mogu rješavati ili načitati neka ograničena pitanja. Razlozi slabije sačuvanosti kaznenih spisa leži vjerojatno djelomice i u činjenici da njihov efekt rijetko nadilazi životni vijek umiješanih strana, dok se građanskopravni predmeti pomnije čuvaju, jer se imovinski interesi potomaka oslanjaju na prava predaka.

⁶ Naknadnim uvezom, pa i lijepljenjem listova izgubila se originalna struktura kancelarijskih knjiga. Pri rekonstrukciji izvornih cjelina, što je pretpostavka istraživačke obrade, valja obratiti pažnju i na sadržaj i na izgled rukopisa; za dataciju fragmenata mogu pomoći imena sudaca koji su birani svake godine na sv. Mihajla. Pišući o najstarijim knjigama dubrovačkog arhiva još je Gregor Čremošnik analizirao strukturu *Diversa cancellariae II* (»Dubrovačka kancelarija do godine 1300. i najstarije knjige dubrovačke arhive«. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, 39, 1927, 246–248). Njegove rezultate neznatno bismo modificirali te predložili slijedeću shemu: A) f. 1–1' = dva krivičnopravna zapisa iz veljače 1285 (a ne *securitates* kako smatra Čremošnik). Strana *verso* vremenski prethodi strani *recto*; početak sveska pri restauraciji je tako zalijepljen da je teško utvrditi originalnu strukturu. B) f. 2–2', pod naslovom »Liber de securitatibus...« (u cijelosti cit. DC II/L, 22) = 3 zapisa od 1. i 2. srpnja 1284; C) ff. 3–20' = odgode. Pokriva razdoblje od 11. 7. 1284. do 18. 1. 1286, a završava neispisanim listovima 21–27'. Nedostaje mu početak koji je zasigurno nosio naslov: »Liber induciorum«, kako se može ustanoviti iz bilješki na f. 52' »Cancellata quia scripta est in libro induciorum«; i zaista, iste tri odgode upisane su i na ff. 11'–12 (usp. DC II/L 295–297 i 58, 60, 61). D) ff. 28–67 tvore cjelinu koja je nastavak »Liber de securitatibus« za period od 17. 7. 1284. do 7. 1. 1286. Radi se dakle o različitim upisima (među kojima ima znatan broj prijava krađa, pljački, šteta) kojima stranke žele privremeno pred organima vlasti fiksirati činjenično stanje iz kojeg proizlazi ili bi moglo proisteci neko njihovo subjektivno pravo; znatan je udio tzv. obveza iz delikata. Takav se karakter lijepo razabire i iz jednog upisa: »Dominus comes et jurati iudices... fecerunt scribi ad futuram memoriam et cautelam...« (DC II/L, 72). Ova krivična djela ne omogućuju vođenje redovitog kaznenog postupka, jer ili je počinitelj nepoznat, ili je nedostupan dubrovačkoj sudbenosti (kao podanik neke druge vlasti). E) f. 68–68' vjerojatno je naknadno prilijepljen i čini fragment analognog karaktera iz mjeseca srpnja 1284. F) ff. 69–104' obuhvaća vremensko razdoblje od 9. 3. 1285. do 11. 11. 1285. Sadržaj je u osnovi istovjetan onome cjeline H, pa ga valja smatrati njezinim nastavkom. G) f. 105–105' ispunjen je kaznenopravnim zapisima iz veljače

Josip Lučić⁷. Vremenski slijedi, također fragmentarno sačuvan, »Liber de maleficiis« iz 1312–1313⁸ kojeg ćemo ovom prilikom detaljnije analizirati⁹. Naposljetku, u seriji L.1 Lamenti de criminale, deseti svezak je zapravo »Capitulum malefactorum et maledictorum tempore egregii et potentis viri domini Petri Justiniani honorabilis comitis Ragusii« iz 1348–1350¹⁰. Obuhvatnije istraživanje u budućnosti, koje bi se temeljilo na sva tri spomenuta registra, moglo bi, nadamo se, pružiti i cjelovitije rezultate¹¹. U relativnom siromaštvu sačuvane građe sretna je okolnost da je ona distribuirana na tri perioda s razmacima od tridesetak godina, koji, gotovo kao uzorci, omogućuju istraživanje i nekih razvojnih elemenata.

Registar s početka XIV stoljeća, na koji ćemo se ovom prigodom usmjeriti tvori prvu knjigu serije »Lamenti politici«. Prilikom svojedobnog sređivanja arhiva u tu su seriju izdvojeni procesi za koje se učinilo da su »politički obojeni«, pri tome je narušen princip provenijencije, te je obuhvaćena građa nastala djelatnošću različitih organa, koja zapravo nema ni materijalnu srodnost. Prvi bi svezak sadržajem bez dvojbe trebao pripadati seriji »Criminalia«, jer se radi o upisniku redovitih kaznenih predmeta, a ne kakvih posebnih političkih procesa.

Pisan je kancelarijskom goticom i dobro ušćuvan. Današnjim izgledom to je neuvezani sveščić ad 46 papirnih listova s nekoliko praznih strana¹². Na prvoj stranici stoji naslov: »Liber de maleficiis /sic// et dampnis datis tempore nobilis viri domini Bartholomei Gradonico honorabilis comitis Ragusii in suo secundo regimine. In millesimo CCCXII, indictione X, die XX mensis Iulii«¹³. Upisano je ukupno 87 *casusa* različite duljine i prirode. Posljednji zapis nije organski završen, pa možemo zaključiti da je u pitanju fragment opsežnijeg registra; uz to, pokriveno je razdoblje od 9 mjeseci, od 22. srpnja 1312. do 18. travnja 1313, dok ostali kancelarijski registri, vođeni za vrijeme istog kneza, produžuju još godinu dana.

Istaknut je početak svakog mjeseca te datiran svaki upis. Očigledno je kancelar pišući tužbu ostavljao predviđeni prostor za zapisivanje daljnjeg toka postupka, jer na više mjesta ostaju praznine, dok je na drugima tekst nabijen. Ponegdje je narušen kronološki slijed¹⁴. Neki su od ovih zapisa prekriveni, u cijelosti ili dijelom, a čini se da je kancelar običavao križati tužbu i dokazni postupak prilikom upisa osude, ili kada bi proces iz nekog razloga prestao teći (npr. zbog nedostatka dokaza). Ipak,

1285. Kronološkim slijedom najprije dolazi 105', pa onda 105; primjećuje se da je list naknadno zaljepljen i to obrnuto okrenut. H) ff. 106–150 nosi naslov »Liber de maleficiis« i pokriva period od 1. 7. 1284. do 14. 1. 1285. Prema našem mišljenju H, G, A i F jesu fragmenti jednog »Liber de maleficiis« iz istog razdoblja. Shema bi dakle bila: B + E + D / C / H + A' + A + G' + G + F.

⁷ Op. cit. u bilj. 5.

⁸ Par zapisa iz tog registra dotaknuo je Krekić, Bariša. »Crime and Violence in the Venetian Levant: a few XIVth Century Cases«. *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, 16, 1975, 128.

⁹ Pripremamo ediciju tog izvora.

¹⁰ Kazneni predmeti upisani su na ff. 1–131' i istovjetnog su karaktera i strukture kao i prethodno spomenuti. Dva lista registra sadrže još neke zapise o krijumčarenju (ff. 200–201'), a mnogo ih je praznih.

¹¹ Namjera nam je istraživanje protegnuti i na ovu građu, te pripremiti opsežniji rad o represiji kriminaliteta u Dubrovniku krajem XIII i u 1. polovici XIV stoljeća.

¹² 4', 28', 30', 42'.

¹³ Na istovjetan način počinju i druge kancelarijske knjige iz istog razdoblja, »Capitulum de procuratoribus« (Diversa cancellariae /dalje: DC/ V, 112–149'), »Capitulum de venditionibus possessionum« (DC V, 171–214). »Liber de consiliis et reformationibus« (Reformationes V, 1–36) i »Capitulum de litteris citatoriis et preconicationibus« (Reformationes V, 47–62). Pisane su sve istom rukom.

¹⁴ 13', 15', 32'. Par kratkih zapisa naknadno je ubačeno na listove 28, 29 i 34', gdje je bilo mjesta; također i tri presude justicijara na f. 15'.

to nije dosljedno provedeno, pa se ne radi o nekoj ustaljenoj oznaci kancelara s jasno kodificiranim smislom¹⁵, već se na taj način želi olakšati snalaženje u materijalu, eliminirajući ono što je gotovo i nepotrebno.

Zapisi su redovito kratki, donose samo sažetak procesnih radnji i dokaznih rezultata. Možema pretpostaviti da nisu upisivani sinhrono s odvijanjem procesa, već po naknadnom diktatu bitnog sadržaja ili skiciranom konceptu¹⁶.

Struktura upisa, dakako, donekle varira ovisno o tipu postupka, o poduzetim aktivnostima suda i procesnih sudionika. Ipak, brojni se elementi konstantno ponavljaju, budući da se pravni akti zaodijevaju u uvriježene formule¹⁷. Iza datuma slijedi tužba, redovito započeta riječima: »X coram domino comite suo sacramento denunciat et acusat Y quod...« (»Pred gosparom knezom X pod zakletvom prijavljuje i optužuje Y da...«). Ispod toga su zapisana imena svjedoka koje je predložio tužitelj. Ukoliko se pak radi o inkvizitornom postupku, formula je: »Cum ad audienciam domini comitis pervenisset quod... Ipse dominus comes volens ex officio et regimine suo inquirere de dicto maleficio, invenit in hunc modum...« (»Budući da je gospar knez saznao da... Sam gospar knez htijući po svojoj službenoj dužnosti i vlasti istražiti o spomenutom zločinu, ustanovio je na slijedeći način...«). Slijedi dokazni postupak, koncentriran oko iskaza svjedoka: »X examinatus super predictis coram domino comite et suis iudicibus... suo sacramento dixit quod...« (X ispitan o spomenutom pred gosparom knezom i njegovim sucima... pod zakletvom je izjavio da...«); zapisani su najprije u formi slobodnog izlaganja, a zatim kroz odgovore na pitanja suda (»Interrogatus si... respondit quod...«). Nakon toga često su unesene klauzule o jamstvu, a bilješka o izrečenoj osudi najčešće je vrlo kratka i nalazi se ili na dnu ili umetnuta negdje sa strane.

NADLEŽNOST I SASTAV SUDA

U razdoblju mletačkog dominija nad Dubrovnikom postavljeni knez ishodište je organizacije vlasti: prema statutarnim odredbama iz 1272. on svake godine imenuje suce i članove Malog vijeća, a u zajednici s njima određuje i članove Velikog vijeća¹⁸. Ovakva struktura i sastav najbitnijih tijela sugerirali bi sliku naprijeporne kneževе moći koja bi mogla funkcionirati apsolutistički. Unatoč nepotpuno sačuvanim podacima, raspoloživa građa ocrtava stvarni sistem kao osjetljiviji organizam baziran na moći, ali i oportunitetu, omjeru interesa i kompromisa: bilo bi neracionalno i nesigurno nametati prisilu i ondje gdje to nije nužno. Unatoč statutarnim ovlaštenjima pokazuje se da knez nije vodio agresivnu i samovoljnu personalnu politiku koja ne bi vodila računa o realnoj moći pojedinaca, rodova i grupa u životu grada. Krug osoba koje djeluju kao upravljačka grupa u sudu i Malom vijeću stalniji je od osobe kneza koja se mijenja svake dvije godine: novi knez u pravilu »naslje-

¹⁵ Za razliku od notarskih zapisa kod kojih se izdavanje isprave označavalo na imbrevijaturi križanjem ili na neki sličan način.

¹⁶ Npr. u zapisima na f. 29 najprije se navode imena svjedoka, pa u redu ispod piše: »Non fuit probatum per dictos testes«, što ne bi bio slučaj da je upisivanje iskaza teklo istovremeno, već ukazuje na bilježenje u fazama. Također, činjenica da zapisi na f. 34' i 43' imaju zamijenjena mjesta sugerirala bi zaključak da je pisar prepisivao s koncepta, a tome u prilog govori urednost i čitkost teksta, malo ispravaka i umetaka.

¹⁷ Smislom pojedinih zapisa, strukturom procesa i varijantama bavit ćemo se u nastavku, a ovdje su prikazane samo najčešće formule.

¹⁸ St. D I, 3; Čremošnik, Gregor. »Odnos Dubrovnika prema Mlecima do g. 1358«. *Narodna starina*, 32, 1936, str. 171.

đuže« one s kojima dijeli vlast. Prvih desetljeća XIV st. i Veliko vijeće se postepeno od izbornog organa transformiralo u tijelo stalnog sastava u koje ulaze odrasli patriciji¹⁹, čime je sistem samo doveden do krajnjih konzekvenci.

Kneza Dubrovnika, kao i drugih podložnih gradova, biralo je mletačko Veliko vijeće na razdoblje od dvije godine²⁰. Izabranik je dobivao naputak (*»comissio«*) s osnovnim postavkama za vladanje²¹, među kojima je ponešto rečeno i o kažnjavanju²².

Budući da su prihodi dubrovačkog kneza bili znatni (više od 1000 pp. godišnje²³), ta se dužnost povjeravala pripadnicima najistaknutijih mletačkih obitelji, pa i duždevske²⁴. Ova je služba istovremeno mogla biti dobra prilika da se iskušaju osobne sposobnosti kako bi se karijera i kretanje u službama mogli dalje planirati sukladno interesima mletačkih vlasti.

Bartholomeus Gradonico u ovom je razdoblju po drugi put bio dubrovački knez²⁵; izabran je izvan uobičajenog termina i nastupio u srpnju 1312²⁶, jer je uslijed smrti kneza Petra Michaela²⁷ valjalo hitno popuniti vakantnu funkciju²⁸. I po treći

¹⁹ Suprotno mišljenju Jorja Tadića (*Historija naroda. Jugoslavije*, I, 650), koji se previše veza uz slovo statutarne norme, pouzdaniji su rezultati Vinka Foretića koji, je uzimao u obzir i zapisnike vijeća o izborima (*Povijest Dubrovnika od 1808*, I, Zagreb 1980, 336, bilj. 42). Podaci o sastavu Velikog vijeća s početka XIV st. nepotpuni su jer grada nije integralno sačuvana: raspoložemo s onima iz 1301, 1302, 1303, 1312, 1319, 1322 itd. Budući da od 1322. nema više govora o izboru vijećnika, Foretić je zaključio da, počevši od 1320–1321, svi punoljetni plemići postaju članovi Velikog vijeća, čime se razmjerno smanjuje kneževa vlast (*id.* 85); nije međutim uznastojao naći objašnjenje za ovu promjenu. Čini nam se da bi trebalo usvojiti i opservaciju Milana Rešetara (*»Dubrovačko veliko vijeće«*. *Dubrovnik*, 1. 1929, 60) da broj članova Velikog vijeća naglo narasta od 1303. do 1312. (od 66 na 190 – dakle, gotovo tri puta), što smatramo da govori u prilog već ranijeg slabljenja karaktera izbornosti. Imamo li na umu procjenu da je 1312. bilo oko 300 odraslih muških patricija (Mahnken, Irmgard. *Dubrovački patricijat u XIV veku*. Posebna izdanja SANU, knj. CCCXL, Odeljenje društvenih nauka, knj. 36, Beograd 1960, I, 9), mogli bismo zaključiti da princip selekcije od strane kneza nije dominantan.

²⁰ Ljubić, *Odnosaži*, 98.

²¹ Njegova se jezgra prenosi, a po potrebi se dopunjava novim odredbama. Upravo prilikom drugog nastupa za dubrovačkog kneza, Bartolomej Gradenigo primio je dopunjena uputstva (*Listine I*, 262).

²² Dužd je 1308. izdao odredbu upućenu knezu Andrei Dauro i dubrovačkoj zajednici kojom im odobrava da ubuduće, u smislu reciprociteta s podanicima kralja Uroša, za ubojstvo mogu izricati novčanu kaznu, unatoč izričitoj normi iz kneževske upute da taj zločin valja kazniti smrtnom kaznom (*»cum in commissione comitis vestri contineatur inter alia, quod, qui interfecit alium debet mori«* – CD VIII, Zagreb 1910, 154–155; uključeno i u Dubrovački statut VIII, 58–59). O sukobu pogleda na smrtnu kaznu koji leži u osnovi v. Krekić, Bariša. *»An International Controversy over the Death Penalty in the Balkans in the Early Fourteenth Century«*, *Byzantine Studies*, 5, 1978, 171–176.

²³ *Listine I*, 208.

²⁴ Foretić, *Povijest*, 65. Duždovi sinovi bili su npr. dubrovački knezovi Ivan i Petar Teupolo i Andrija Dandulo (St. VIII, 22 i 52; Bogišić-Jireček, LXVII–LXVIII).

²⁵ Prvi je put bio knezom 1309–1311 (Bogišić-Jireček, 461; *Listine I*, 246, 254).

²⁶ Iz razdoblja njegovog kneževanja sačuvane su i druge arhivske knjige: *»Liber de consiliis et reformationibus«* (*Monumenta Ragusina. Libri reformationum* /dalje: LR/ I. Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium /dalje: MSHSM/, X. Zagreb 1879, 9), koja počinje s 30. srpnjem; *»Capitulum de libris citatorii...«* (LR I, 42) koja počinje s 27. 7.; *»Liber generalis diversarum scripturarum...«* (DC Va) koja počinje s 20. srpnjem. Odobreno mu je bilo da se i prije isteka roka od dvije godine povuče s kneževske funkcije, s time što ju je novi izabranik trebao preuzeti do 1. veljače 1314 (*Listine I*, 273). Čini se da se smjena ipak oteгла, jer registri vođeni za Gradeniga sežu do u ožujak 1314.

²⁷ Umro je 29. 6. 1312. (LR V (ed. J. Gelcich), MSHSM, Zagreb 1897, 92).

²⁸ Prema jednom izvoru imao čini se da je par mjeseci kasnije i sam Bartolomej Gradenigo imao ozbiljnih teškoća za zdravljem (*»1312, 12. novembris. Quod fiat gracia viro nobili Bertucio Gradonico comiti Ragusii, quo propter sui infirmitate absolvat ab ipso regimine...«* – Makušev, Vikentij i Šufflay, Milan. *»Isprave za odnošaj Dubrovnika prema Veneciji«*. *Starine* 31, 1905, 3). Druge činjenice međutim

je put bio dubrovački knez 1320–1322²⁹, a poslije je, čini se, vrlo uznapredovao u častima, te se 1335–1337. javlja kao »capitaneus generalis«, a od 1339. do smrti 1342. i kao dužd³⁰.

Veliki sud (Curia maior) sudio je, pod vodstvom kneza, i u kaznenim predmetima i u građanskim sporovima vrijednosti iznad 5 perpera³¹. Budući da su nam sačuvani i neki građanskopravni registri iz istih godina: »Capitulum de litteris citatoriis et preconicationibus«³², kao i »Liber generalis diversarum scripturarum«, »Capitulum de procurationibus« i »Capitulum de venditionibus possessionum«³³, možemo potvrditi da isti suci sudjeluju u građanskom sudovanju³⁴.

Za vrijeme vođenja ovog registra srećemo dvije ekipe sudaca. Njih petorica vrše funkciju do kraja rujna 1312: Marinus de Petregna, Johannes de Čelipa, Luce de Bona, Martulus de Tedusio i Tefla de Tefla. Budući da je mandat sudaca trajao godinu dana i nije se mogao produžiti³⁵, njih potom zamjenjuju drugi patriciji, izabrani na sv. Mihajla 1312: Petrus de Prodanello, Petrus de Pabora (3. 6. 1313. zamijenio ga je Pancrati de Saraca). Nicola de Sorco, Ursacius de Bodaca, i Nicola de Gundula (26. 4. 1313. umjesto njega Matheus de Petregna³⁶)³⁷. Naknadni izbor prvoga zasigurno je uvjetovan nužnošću zamjene suca³⁸ Nicole de Gundula koji je dan ranije određen za zapovjednika galije koja se otpremala za Veneciju³⁹. Postavlja se pitanje kako to da se Petregna i Saraca u našem registru javljaju kao suci već od 23. 10. tj. i prije izbora. Istraživanje frekvencije kojom sudjeluju u suđenju nije dalo značajne rezultate⁴⁰, osim što se može uočiti da se potonja dvojica

---

demantiraju ovaj navod, jer je on i nakon toga vršio svoje kneževske dužnosti; također, u upisniku kaznenih postupaka nema nikakvog traga poremetnji u obavljanju sudske funkcije, i u tom periodu knez redovito vodi postupke. Stoga smo skloni pomisliti da je došlo do pogreške u dataciji ovog izvora (možda se radi o 1322, kada je po treći put bio knezom?).

²⁹ Bogišić-Jireček, 461.

³⁰ Usp. *Listine II*, Zagreb 1870, 15, 63 et passim; III, Zagreb 1872, 445; Cappelli, Adriano. *Cronologia, Cronografia e Calendario perpetuo*. Milano 1988°, 347. Ne možemo bez drugih izvora biti potpuno sigurni da se radi o istoj osobi, ali to bi moglo biti vjerojatno.

³¹ Odvojena sudska tijela za civilno i kazneno suđenje postoje tek od polovice XV st. (Vojnović, Kost. »Sudbeno ustrojstvo republike Dubrovačke«. *Rad JAZU*, 105, 1891, 1).

³² *Reformationes V*, ff. 47–62; objavljeno u LR I, 42 i sl. (osobito str. 44–50).

³³ DC V.

³⁴ DC V. f. 6'; LR I, 44, bilj. 1; LR I, 46, bilj. 4; LR I. 47, bilj. 2; LR I. 48, bilj. 3; LR I 49, bilj. 2; LR I, 50, bilj. 1–4. Zanimljiva je okolnost da se 13. 3. 1313. javljaju Vrsacius de Bodaza i Petrus de Pabora, ali istog datuma i Nicola de Sorco i Vrsacius de Bodaza, što pokazuje da su se suci izmjenjivali i istog dana; budući da se radi o potpuno rutinskoj procesnoj radnji kojom se potvrđuje izvršena dostava sudske poziva, nikakvi posebni pravni razlog ne bi govorio u prilog namjernoj izmjeni sastava suda. Vjerojatno je do toga došlo zbog nekog praktičnog povoda, možda je jedan od sudaca imao kakva druga zaduženja ili poslove.

³⁵ St I, 3.

³⁶ U ediciji stoji pogrešno: Petre.

³⁷ LR I, 11.

³⁸ Ova je situacija regulirana statutarnom odredbom VIII, 14, 2 iz 1305.

³⁹ LR I, 26.

⁴⁰ U prvog ekipi: Marinus de Petregna: 1, 2', 5, 5', 10', 11 (6 puta); Johannes de Čelipa: 1, 2', 5, 7, 9, 9', 10', 11' (8 puta); Luce de Bona: 1, 2, 5, 5', 6', 7, 8, 9, 9' (9 puta); Martulus de Tedusio: 2, 2', 11, 11' (4 puta); Tefla de Tefla: 2', 5, 6', 8 (4 puta). U drugoj grupi sudaca: Petrus de Prodanello: 13, 13', 14, 15', 17, 20, 20, 21, 23', 25, 26, 27, 29', 32', 33', 34, 34', 34', 35, 37, 38, 38', 40', 44 (24 puta); Petrus de Pabora: 13, 15', 17, 21, 25, 26, 29', 30, 31, 35', 37, 38', 39, 40', 41', 43' (16 puta) Nicola de Sorco: 13', 16', 20, 20, 21, 27, 27', 29', 30, 36, 36', 38, 39, 43', 46' (15 puta); Ursacius de Bodaza: 14, 16', 17, 20, 20, 21, 25, 26, 27, 27', 29', 31, 32', 34, 34', 34' 35, 35', 36, 36', 37, 44, 46' (23 puta); Nicola de Gundula: 20, 21, 23', 25, 26, 27, 27', 31, 33', 39, 41' (11 puta).

javlja daleko rjeđe, svega šest puta i to uvijek zajedno, u slučajevima kada pojedinu procesnu radnju vodi knežev zamjenik⁴¹. To nas navodi na zaključak da se oni povremeno pozivaju kao zamjenici sudaca u manje važnim procesnim momentima, pa kada se ukazala potreba za trajnu zamjenu, izabrani su za suce Velikog suda.

Spomenutih pet sudaca ne djeluje kao kolegij, već u konkretnom postupku sudjeluju oni koje pozove knez na neki od predviđenih načina⁴²; stoga ni broj ni sastav vijeća nisu ustaljeni. Redovito ih je dvojica, ali ponekad i više⁴³, nije bilo propisano koji treba biti sastav suda za kakve delikte, tako da broj varira i bez vidljivog razloga, iako se primjećuje tendencija da kod složenijih i osjetljivijih postupaka sudi brojnije vijeće⁴⁴ (npr. kod vođenja procesa inkvizitornog tipa⁴⁵ ili kada su optuženi članovi kneževe pratnje⁴⁶). Je li knez manipulirao odabirom sudaca za neki postupak ne može se iz građe utvrditi, pa niti u procesu kod kojeg bismo to najprije mogli očekivati: kada je u ranjavanje upleten član kneževe pratnje, knez poziva trojicu sudaca⁴⁷ mimo očekivanja, da bi se naklonost prema optuženome mogla iskazati i reduciranjem brojnosti vijeća⁴⁸.

Da bi se spriječilo ustaljivanje osoba u sudstvu, kao osobito osjetljivoj djelatnosti, zabranjen je bio uzastopni reizbor⁴⁹. Također, iako u tom razdoblju nije bila formulirana odgovarajuća statutarna zabrana⁵⁰, čini se da se vodilo računa da istovremeno ne budu suci članovi istog vlasteoskog roda⁵¹, kako bi distribucija moći priječila zloupotrebe.

Među sucima iz analiziranog registra dvojica su iz roda Petregna /Petronić/ koji se, sudeći po sudjelovanju više članova u Vijeću umoljenih, ubrajao među ugledne dubrovačke rodove⁵²; Marin je najznamenitiji i politički najangažiraniji pripadnik toga roda početkom XIV stoljeća, a i njegov brat Matej, koji se više posvećivao trgovini, obavljao je sudačku dužnost poslije njega. Johannes Čelipa /Čelpa/, iako ne iz osobito moćna roda, smatran je jednim od najuglednijih vlastelina svoga doba,

⁴¹ 15, 18^a, 19, 43, 45^a, 46.

⁴² St II, 4, 3.

⁴³ Usp. St. II, 4.

⁴⁴ U šest procesa sudjeluju trojica sudaca (17, 20, 27^a, 31, 37, 39); u četiri – četvorica (20, 25, 27, 29^a); u jednom procesu čak petorica (21). U građi s kraja XIII st. susrećemo i slučajeve kada osim kneza i izabranih sudaca pri suđenju sudjeluju i članovi Malog vijeća (DC II/L 158, 159). Jedamput se procesna radnja (prijava pljačke) odvija pred knezom i svih petero izabranih sudaca, bez vidljivog razloga jer se ne radi o posebno teškom niti složenom djelu koje bi zahtijevalo pojačani sastav suda (DC II/L 59); vjerojatno je ovaj kolegij bio sakupljen nekim drugim povodom, kada je podnesena prijava i time otpočeo proces.

⁴⁵ 20, 21–23, 37.

⁴⁶ 39.

⁴⁷ 39.

⁴⁸ Korčulanski statut čak izrijekom isključuje sudjelovanje sudaca u postupcima protiv članova kneževe družine (24).

⁴⁹ St I, 3.

⁵⁰ Unesena je u redakciju C Statuta (I 3, 6) koja pripada razdoblju nakon mletačke dominacije.

⁵¹ Na taj zaključak upućuje nas činjenica da u 26 postava Curie maior iz 1. pol. XIV st. (v. izvore cit. supra i DC IV i VI) ne nalazimo nijedan takav slučaj. Štoviše, u nekoliko navrata umjesto prvotno izabranog suca bira se drugi iz istog roda, što bi upućivalo na ideju reprezentacije (1329: »Michel de Mence /I.e. Domagna de Mence die II Marcii 1330, Martinussio de Mence die primo Madii 1330/. Junius de Sorco /I.e. Dobre de Sorco 31 Nov. 1329/« – MR V, 274; 1330: »Andreas Pauli de Sorco /I.s. Stepe de Sorco die 24 Nov./« – MR V, 296.

⁵² Mahnken, *Dubrovački patricijat* I, 356 i 358 i II, tablica 53.

redovito je bio član Vijeća umoljenih, često i Malog vijeća, a – poput Marina Petrovića – upućivan je i u osjetljiva poslanstva⁵³. Upravo u vrijeme kada je počeo naglje rasti utjecaj roda Bunić i Luca Bona javlja se kao sudac Curie maior⁵⁴. Iz roda Tudizića osobito se isticao Martolus Stancii de Tudisio, i živom trgovačkom aktivnošću i vrlo aktivnim političkim djelovanjem – u poslanstvima, na funkcijama, redovito kao član Vijeća umoljenih, a vrlo često postavljan za suca, pa tako i u ovom razdoblju⁵⁵. Tefla de Tefla slabije nam je poznat vlastelin, javlja se u nekoliko suvremenih dokumenata⁵⁶, ali ništa drugo ne ukazuje da bi bio osobito značajna osoba⁵⁷. Petrus de Prodanello ne može se sasvim nedvojbeno identificirati, jer u tom rodu postoje istovremeno dvojica vlastelina s imenom Petar; vjerojatnije je ipak u pitanju Petrus Ursacii koji je bio trajno član Vijeća umoljenih a često i sudac⁵⁸. Također u razgranatom rodu Bodača u to vrijeme postoje dva Orsata⁵⁹, ali je vjerojatnije da je u pitanju u javnom životu istaknutiji i ugledniji Ursacius Nichifori de Bodača⁶⁰. Sudačku funkciju vršio je i Nikola Sorgo, pripadnik roda koji se početkom XIV st. uzdigao do Malog vijeća i važnijih službi⁶¹. Nikola Gundulić (Nicola de Gundula), koji se prvi put u našem registru javlja kao sudac 7. 12. 1312, bavio se trgovinom, osobito s Apulijom i Venecijom, kamo je često odlazio i u poslanstva⁶². Pancracius Saraca ubraja se također u krug uglednih patricija⁶³. Premda se ne radi uvijek o pripadnicima politički najmoćnijih rodova, u pitanju su osobe koje je vlastiti ugled i utjecaj uzdizao među političku elitu⁶⁴. Interesantno je da je upravo njih nekolicina koji nisu članovi osobito moćnih rodova učestalo birano za suce⁶⁵ (ponekad čim bi protekao rok zabrane reizbora), no tu okolnost ne bi bilo ispravno interpretirati kao pokazatelj marginalnosti sudske funkcije, već kao tendenciju specijalizacije u vladajućoj grupi.

⁵³ Mahnken, *Dubrovački patricijat* I, 174–175.

⁵⁴ *Ibid.*, 146; za cursus honorum osobito v. Mahnken. Irmgard. »O dubrovačkim vlastelinskim rodovima i njihovoj političkoj ulozi u XIV veku«. *Istoriski glasnik* 1955, 2, 93.

⁵⁵ Mahnken, *Dubrovački patricijat* I, 432–433; v. Mahnken, *O dubrovačkim*, 96.

⁵⁶ MR I, str. 15, 35, 44.

⁵⁷ I. Mahnken ne zadržava se na tom dubrovačkom rodu; prema njezinom mišljenju, isti se rod javlja i pod imenima Lampridii, Dobrana, Zalengo i Bano (*»Dubrovački patricijat«* I, 15).

⁵⁸ *Ibid.*, 374–375.

⁵⁹ *Ibid.*, 141 i II – tabele X/1 i X/2.

⁶⁰ Mahnken, *O dubrovačkim*, 89.

⁶¹ Mahnken, *Dubrovački patricijat* I, 410–411.

⁶² *Ibid.* I, 264–265.

⁶³ *Ibid.* I, 397.

⁶⁴ Vrlo zanimljivom analizom Bariša Krekić ispitivao je odnos ekonomske snage i političke moći pojedinih vlasteoskih rodova, te tendenciju koncentracije vlasti (*»O problemu koncentracije vlasti u Dubrovniku u XIV i XV vijeku«, Zbornik radova Vizantološkog instituta*, 24–25. Beograd 1986, 397–406; *»Influence politique et pouvoir économique à Dubrovnik (Raguse) du XIIIe au XVIe siècle«*. In: *Gerarchie economiche e gerarchie sociali, secoli XII–XVIII*. Firenze 1990, 241–158). Mjerenje političke moći izvršio je bodovanjem sudjelovanja članova pojedinih rodova u Vijeću umoljenih, Malom vijeću, te u vršenju funkcije sudaca i knezova. Budući da su obuhvaćena stoljetna razdoblja u cjelini, te da su u centru interesa bili rodovi a ne pojedinci, rezultati su odviše uopćeni za naše potrebe. Moglo bi se istaknuti da su samo nekolicina sudaca pripadnici politički najmoćnijih vlasteoskih rodova (Sorgo je na poziciji 2, Gundula – 4, Bona – 6, Bodača – 10), dok su rodovi ostalih rangirani oko 20. mjesta (Petregna, Tedusio, Prodanello, Saraca), a neki i znatno niže (Čelipa, Tefla, Pabora). Krekić ističe da su sposobnosti pojedinaca mogle imati presudnu ulogu za njihovu društvenu poziciju (*Influence*, 257), a čini nam se da je to osobito bio slučaj kod onih koji su vršili sudačku dužnost.

⁶⁵ Marinus de Petregna bio je sudac barem 6, Johannes de Čelipa barem 7, a Martolus de Tudisio barem 9 puta (sačuvani zapisnici o izboru sudaca u 1. pol. XIV. st. objavljeni su u MR I, 11, 33, 68, 94, 142, 186, 276; MR II 41, 81, 108, 132; MR V 7, 39, 80, 122, 151, 180, 221, 248, 274, 296, 327, 365 393; koristili smo i neobjavljene podatke iz DC, IV i VI).

Za razliku od drugih pravosudnih aktera (kneza, pomoćnika, kancelara) koji su, svaki na neki način, bili plaćeni za svoj posao – nema podataka koji bi ukazivali na to da su suci dobivali ikakvu naknadu⁶⁶. Možemo se upitati jesu li zbog obavljanja javnih dužnosti trpjele njihove poslovne aktivnosti. Analiza vremenske opterećenosti sudaca pokazuje da su prosječno sudjelovali u manje od jednog kaznenog postupka tjedno⁶⁷ (a često se radi o vrlo kratkim, pa i nedovršenim procesima); sigurno su ih više angažirali građanski postupci, ali vjerojatno ipak ne odviše, a u slučaju opravdanog razloga mogli su i izostati s dužnosti⁶⁸. Ekonomsku su djelatnost u pravilu temeljili na poslovnim udrugama, pa povremeni pravosudni angažman pojedinca nije ugrožavao njezino odvijanje. Budući da su česte bile privredne zajednice braće, a imajući na umu spomenuto načelo reprezentacije rodova na važnijim funkcijama, može se nazrijeti kako se trgovački poslovi i dužnosti javnih službi (koje su »gubitak vremena«, ali nose ugled) među rođacima raspodjeljuju i nadopunjuju⁶⁹.

Očito je da je kneževa personalna politika bila u bitnoj mjeri definirana zatečenom društvenom strukturom i distribucijom političke moći, te da nije smatrao za razborito ni oportuno da pokuša nametnuti samovolju postavljanjem »svojih ljudi«. Koliko su mletački knezovi u tom pogledu bili inertni ukazuje okolnost da se za vrijeme više knezova kao suci javljaju iste osobe⁷⁰. U prilog tome još više svjedoči činjenica da se nakon prestanka mletačke dominacije, kada članove Malog vijeća (pa time i suce) počinje birati Veliko vijeće, ne može primijetiti nikakav bitniji pomak, te se na istim položajima i dalje javljaju isti patriciji⁷¹.

Ipak, poziciju kneza pri suđenju nikako ne valja potcijeniti: osim što je birao suce i pozivao ih, predsjedavao je vijeću i imao najaktivniju ulogu u procesu; suci su prisustvovali saslušanju svjedoka i sudjelovali u donošenju presude⁷². Za trajanja

⁶⁶ 1320. uvedena je godišnja plaća od 7 perpera za suce Malog suda koji su sudili u građanskim sporovima manje vrijednosti. U toj odluci Malog vijeća stoji da se zabranjuje primanje novca od stranaka, a kao naknada određuje se neveliki iznos (LOR, p. VII, c. 4, str. 44). Treba imati na umu i okolnost da je, obzirom na vrijednosni limit, Curia minor vjerojatno bila daleko više opterećena predmetima, pa je i pravično da njezini suci budu honorirani.

⁶⁷ U obzir smo uzeli vremenski angažman četvorice sudaca koji su djelovali u najvećem broju procesa (Petrus de Prodanello – 24, Ursacius de Bodača – 23, Petrus de Pabora 16, Nicola de Sorco – 15) i najdulje (od 30. 9. 1312. do 18. 4. 1313). Prosječno su sudili 20 puta u razdoblju od približno 27 tjedana.

⁶⁸ St II, 4, 3.

⁶⁹ Cjelovitu analizu obiteljskih struktura i njihovih ekonomskih aktivnosti v. u Janeković-Römer, Zdenka. *Dubrovačke obitelji od XIII do XV stoljeća*, magistarski rad Zagreb 1990, osobito na str. 79.

⁷⁰ Npr. Martolus de Tudisio u razdoblju od 1304. do 1333. bio je barem devet puta postavljen za suca. Vidimo, dakle, da izmjena knezova koji su birani na dvije godine te ih je u tom periodu bilo desetak (usp. Bogišić-Jireček, 461–462) nije utjecala na obnavljanje njegove sudačke funkcije.

⁷¹ V. Mahnken, *O dubrovačkim*, 98.

⁷² Ipak, teško da bi se mogla prihvatiti Vojnovićeva ocjena da »... vlast kneza u kaznenim stvarima bila je velika za ovo razdoblje, te u najčešćim slučajevima izključiva, tako da riedko se spominje kolegialno sudjelovanje sudaca velikoga dvora. On vodi izragu i izpituje svjedoke... On sam udara kaznu, odmjeravanje koje u manjim slučajevima mu je dapače prepuštena...« (19). Uzimajući previše doslovno riječ statuta, a ne poznavajući sudsku građu, došao je do zaključaka koji nisu održivi. Vojnovićeva interpretacija St. VI, 29 primjer je anakronog pravnog tumačenja. Prema našem shvaćanju, kod statutarnih normi valja postupati oprezno i lučiti meritum odredbe od perifernih navoda. U konkretnom slučaju, u al. 3 i 4 kaže se: »... si aliquis accusatus fuerit de aliquo homicidio, et non venerit ad mandata d. comitis infra terminum constitutum, et contumax fuerit, dictus accusatus quandocunque fecerit pacem et concordium cum parentibus mortui, quod ei contumacia remittatur, et possit venire ad racionem coram d. comite et sua curia, et tunc procedatur contra eum secundum preceptum ordo juris. Et nichilominus, tempore accusationis, d. comes per sacramentum inquirere teneatur testes super dicto maleficio diligenter«. Iz konteksta cijelog člana vidi se da se radi o slučajevima kontumacije, kada se bjegunac miri s oštećenima i pojavljujući se pred sudom omogućuje ipak vođenje redovitog postupka. Slijedom toga,

postupka sastav se kolegija nije mijenjao, što je olakšano koncentriranom prirodom procesa; postoji ipak jedan suprotan slučaj⁷³, koji nije izazvao nikakve reperkusije na procesni tok, što bi sugeriralo zaključak o sporednoj poziciji vijeća. Uz izraz »coram domino comite et iuratis iudicibus«, često se sreće i »coram domino comite et suis iudicibus«, pa i »coram domino comite et sua curia«⁷⁴, što bi ocrtavalo ulogu sudaca više kao prisjednika negoli djelatnih nosilaca sudske vlasti, no oni su nesumnjivo ipak faktor kontrole kneževog izvođenja procesnih radnji. Uostalom, kada bi oni bili puki »statisti«, ne bi bile potrebne ni odredbe o zabrani reizbornosti ni vođenje računa o reprezentaciji vlasteoskih rodova kao zaštita od koncentracije moći. Nema nikakvog traga o tome da bi na sastav sudišta i unutrašnje odnose utjecala okolnost je li postupak inkvizicionog ili akuzatorskog tipa. Sačuvana sudska građa, nažalost, nije takve prirode da bi omogućavala ispitivanje odnosa u sudskom vijeću, osobito ne eventualne nesuglasice između kneza i sudaca.

Premda pravosuđe može u svakom sistemu biti vrlo efikasna poluga vlasti, istaknutiji položaj i bitniju procesnu ulogu kneza Mlečanina ne bi nikako valjalo svoditi na dokaz dubrovačkog podložništva. Odnos mletačkog *superiora* i dubrovačke komune daleko je složeniji, a pitanje je dokle uopće u nekom trenutku sežu interesi i moć Mletačke Republike. Ovaj odnos snaga istančano se može osjetiti na primjeru jedne procesne norme: 1305. mletačke vlasti reagiraju na dubrovački propis koji kaže da se ne prihvaća svjedočenje stranca protiv Dubrovčanina ni u kaznenim ni u građanskim predmetima. Mletačko Veliko vijeće odlučuje da se piše dubrovačkom knezu i komuni neka tu odredbu opozovu u odnosu na Mlečane; ukoliko tako ne postupe, ubuduće na teritoriju Mletačke Republike neće vrijediti ni svjedočenje Dubrovčanina protiv Mlečanina⁷⁵. Možemo dakle primijetiti da protiv za sebe nepovoljne, pa i ponižavajuće odredbe mletačke vlasti nemaju moći poduzeti ništa više doli prijetnju da će u tom slučaju na temelju reciprociteta istovjetne propise uperiti protiv Dubrovčana. Čini se da je dubrovačka komuna ustrajala za neko vrijeme u svom stavu, te da je uslijedila mletačka retorizija, jer tek tri godine kasnije mletačko Veliko vijeće vraća vrijednost iskazu Dubrovčanina⁷⁶, i opet vjerojatno na temelju uzajamnosti.

Na teritorijima Otoka i Astoreje postojali su lokalni knezovi i suci u čiju je nadležnost spadalo rješavanje manjih građanskih sporova⁷⁷. U kaznenom progonu dužnost im je bila da, kada saznaju za zločin, hitno poduzmu potrebne radnje istrage i uhićenja krivca te što prije obavijeste dubrovačkog kneza i prepuste mu slučaj⁷⁸. U proizašlim postupcima pred knezom i Velikim sudom korišteni su njihovi iskazi.

---

nalaže se knezu da provede uobičajeni dokazni postupak (za razliku od ranijeg oglušnog), a ne može se iz toga graditi teza da je knez sam vodio istragu i ispitivao svjedoke.

⁷³ Jedan optuženik u postupku ispitan je »coram domino comite et suis iudicibus Marino de Petregna et Lucé de Bona«, a drugi »coram domino comite et suis iudicibus Tefla de Tefla et Johannes de Čelipa« (5).

⁷⁴ 15, 17.

⁷⁵ *Listine* I, 211.

⁷⁶ *Ibid.*, 226.

⁷⁷ DC II/L 191.

⁷⁸ DC II/L 133, 155, 191, 213. Usp. zakletvu knezova Šipana, Lopuda i Koločepa – St. II, 33. Indirektno saznajemo da je dubrovačkom knezu početkom XIV st. pripadala i sudbenost u nekim lastovskim kaznenim predmetima: 1308. mletačke vlasti određuju u fiksnom iznosu njegove godišnje prihode s tog naslova, pri čemu spominju i »de percussionibus et efusionem (!) sanguinis et quibuscumque aliis iurisdictionibus ad comites pertinentibus...« (CD VIII, 214).

Knez je dovodio sa sobom pomoćnika («socius» ili «miles»)⁷⁹ koji bi ga prema potrebi zamjenjivao i preuzimao neke manje osjetljive dužnosti⁸⁰. Sa članovima Malog suda (Curia minor) presuđivao je u manjim građanskim sporovima⁸¹, a pomagao je knezu i u kaznenim predmetima⁸²: zamjećujemo kako ponekad umjesto njega izvršava neke procesne radnje, najčešće vodi saslušanje svjedoka⁸³. U jednom je slučaju zapisano da je primio tužbu umjesto kneza⁸⁴, te jednom da je izrekao opomenu⁸⁵. Ponekad se radilo o specijalnim razlozima zbog kojih bi mu knez povjerio neko procesno zaduženje, npr. poslao ga da sasluša osobu koja ne može pristupiti sudu⁸⁶, a osobito se za time ukazivala potreba kada bi knez bio odsutan iz Dubrovnika⁸⁷.

U ovom je razdoblju knežev pomoćnik bio Marko Gradenigo, kojemu je to očigledno bila jedna od prvih stepenica u *cursusu honorum*. Iz nekih bi se izvora dalo zaključiti da je knezu bio sin⁸⁸, što nije nevjerojatno (osim ukoliko se ne radi o imenjacima), jer bi sa stanovišta mletačke vlasti moglo biti pogodno da se uz oca uči službi.

Upisnike krivičnih presuda, kao i druge registre javnopravnog karaktera, vodio je kancelar⁸⁹. Nedostatak domaćih ljudi koji bi vladali potrebnim znanjima i vještinama, kao i osjetljivost povjerene dužnosti utjecala je na to da su se u Dubrovniku, kao i u drugim dalmatinskim komunama, angažirali školovani kancelari iz talijanskih gradova. Iako su bili pod godišnjim ugovorom, načelno nije postojala zapreka da se on obnavlja i da ostanu u službi dokle god je profesionalno i kvalitetno vrše⁹⁰. Tako je u ožujku 1312. Malo vijeće produžilo angažman magisteru Albertinu iz Cremona⁹¹, koji je u Dubrovniku djelovao kao kancelar do 1315, kada je

⁷⁹ Povremeno se spominju i dva pomoćnika – nakon 1256. (Ljubić, *Odošaji*, 98), u krivičnim predmetima iz Diversa cancellariae spominju se »socii« (DC II/L 131), odnosno »milites« Marinus Urso i Nicholaus Magistorso (v. DC II/L passim); dvojica su i 1336. za vrijeme kneževanja Jakova Gradonica (Makušev, 11). Socius je u načelu morao biti Mlečanin, a u suprotnome knez je morao tražiti posebno odobrenje (usp. *Listine* I, 258; Makušev, 10–11).

⁸⁰ Usp. njegovu zakletvu u St, II, 2 i VIII, 1.

⁸¹ St, VIII, 1; LOR, p. VII, c. 4 iz 1320.

⁸² Vojnović, koji je svoje rasprave pisao na temelju statuta i publicirane građe, smatrao je da je ta funkcija ukinuta krajem XIII st., jer zamjećuje da se ne javlja na listi biranih činovnika (19). No, njegov zaključak demantiraju vrela u kojima se »socius« i dalje javlja; okolnost pak da se ne spominje među biranim službama je razumljiva, jer on i nije biran, već ga dovodi knez.

⁸³ 1, 1', 2, 11, 11', 14, 15, 16', 18', 19, 23', 30, 32', 34, 34', 35, 41', 43, 43', 45', 46, 46' (tj. u 22 /25% od 87 ukupno iniciranih procesa).

⁸⁴ »Dominus Marcus abbas socio domini comitis denunciavit domino comiti et dicit...« (6).

⁸⁵ Opomenu uvijek izriče sam knez, a u ovom izuzetnom slučaju sudjeluju i dvojica sudaca (2).

⁸⁶ U jednom ga slučaju prati samo kancelar: »Iacobus filius Radosclavi de Matessa iacens in lecto pro dicto vulnere suo sacramento dixit coram domino Marco Gradonico socio domini comitis et me cancellario comunis...« (37'); u jednom zapisu iz XIII st. prate ga suci: »In presencia predicti domini Nicholai, militis domini comitis et juratis iudicibus Vitalis Bincole et Vite Getaldi missorum per dominum comitem ad domum filiorum quondam Gregorii de Petrana, ubi Vita, filius dicti Gregorii iacebat in lecto vulneratus« (DC II/L 126).

⁸⁷ »Item coram domino Marino Urso, milite domini comitis, deputato loco ipsius domini comitis, tunc absentis de Ragusio, et juratis iudicibus Andrea de Benissa et Janino Deodati (DC II/L 155). Drugi put preuzeo je oduzeto oružje umjesto kneza koji je spavao (DC II/L 148).

⁸⁸ 1342. spominje se kao »filius domini ducis« (*Listine* II, 158), u doba kada je B. Gradenigo bio dužd. G. 1345. postaje knezom Nina (ibid, 247).

⁸⁹ Tek je 1473. ustanovljen zasebni kancelar za krivične sudske poslove (Foretić, Vinko. »Dubrovački arhiv u srednjem vijeku«. *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku*, 6–7, 1957–59, 323).

⁹⁰ Tako je npr. Aço de Titullo u Dubrovniku djelovao 11 godina (1285–1296) – Jireček, Konstantin. »Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner«. *Archiv für slavische Philologie*, 26, 1904, 188.

⁹¹ LR I, 25; LR V, 99.

izabran za notara mletačke Curie maior⁹². Premda njegovo ime nije zapisano⁹³, vjerojatno je upravo on vodio i ovaj registar.

TOK POSTUPKA

Kazneni postupci u pravilu su inicirani tužbom oštećenika ili druge osobe u njegovo ime knezu⁹⁴. Prema statutarnim odredbama, morala se podnijeti u prekluzivnom subjektivnom roku od 3 dana, a kod zločina u izvangradskom području u roku od 8 dana⁹⁵. Ukoliko bi počinitelj bio nepoznat ili ne bi bio podložan i dostupan dubrovačkoj jurisdikciji, otvarao se sudski postupak posebnog tipa, usmjeren na osiguranje dokaza⁹⁶.

Iz građe proizlazi da je inicijalna radnja uistinu i poduzeta pred samim knezom, što odgovara formaliziranosti čina kojim se pokreće mehanizam državne vlasti. Sasvim se izuzetno tužba mogla podnijeti i kneževom zamjeniku, ali i tada se naglašava da je on samo posrednik⁹⁷. Postupak uvijek pokreće sam oštećenik, ili njegov zastupnik, najčešće rođak. To može biti muž u ženino ime⁹⁸, no ne radi se o supli-ranju procesne nesposobnosti, jer oštećenice i same nastupaju kao tužiteljice; u jednom slučaju otac tuži osobu koja mu je istukla sina⁹⁹, a u druga dva brat podiže tužbu u bratovo ime¹⁰⁰. U jednom pak *casusu* zastupnik nije ni u kakvoj vidljivoj bliskoj rodbinskoj vezi s tužiteljem, već djeluje kao punomoćnik¹⁰¹.

U ovih devedesetak predmeta svega je nekoliko puta knez oficijozno pokretao postupak¹⁰² i to onda kada je postojao poseban interes vlasti zbog osjetljivosti pitanja ili težine djela: u slučaju kada je izbila znatnija tuča između Dubrovčana i Vlaha koji su se potužili knezu¹⁰³; kod protupravnog naoružanja broda¹⁰⁴; u slučaju smrti od rane¹⁰⁵ i ranjavanja¹⁰⁶. Knez pokreće postupak inkvizitornog tipa i na temelju prijave oštećenika koji nije znao označiti počinioca, odnosno osobu na koju sumnja¹⁰⁷, ili potaknut službenom prijavom justicijara¹⁰⁸, a jednom po obavijesti treće osobe, očevica djela¹⁰⁹.

⁹² *Listine* I, 284. U Dubrovniku je radio ukupno 4 godine (1311–1315).

⁹³ Kancelar se spominje u zapisu 24', te 37' kao »cancellarius comunis«.

⁹⁴ Najčešće su korištene formule: »... denunciat et acusat... ili »... conqueritur...« ponekad se uz to spominje da je tužitelj položio zakletvu: Tužba se naziva »accusa« (6').

⁹⁵ *St Du* VIII, 33 i 36.

⁹⁶ Upisivali su se u »*Liber de securitatibus*«. *Usp.* DC II/L, 45–121.

⁹⁷ »... Dominus Marcus albbas socio domini comitis denunciavit domino comiti...« (6).

⁹⁸ 4.

⁹⁹ 14.

¹⁰⁰ 20 i 33.

¹⁰¹ 27'.

¹⁰² Najpotpunija formula akta o pokretanju inkvizitornog postupka glasi: »Cum ad audienciam domini Comitis pervenisset quod... ipse dominus comes volens ex officio et regimine suo inquirere de dicto maleficio, invenit in hunc modum...« (21 i 23'; slično i 37').

¹⁰³ »... et duo Vlachi percussi et cruentati lamentarentur coram domino comite, ipse dominus comes volens de dicta rixa inquirere, invenit in hunc modum.« (9').

¹⁰⁴ 20.

¹⁰⁵ 21.

¹⁰⁶ 23, 37. I posljednji, nepotpuni zapis jest inkvizitorne prirode, čini se i opet o ranjavanju (46').

¹⁰⁷ 31.

¹⁰⁸ 34.

¹⁰⁹ 38'. Nekoliko zapisa ništa ne govori o načinu pokretanja postupka, zabilježena je zapravo samo presuda i eventualno klauzule o jamstvu (12', 12', 29').

Obrana optuženika zapisana je u manjem broju slučajeva¹¹⁰, te se čini da njegov iskaz, pa ni prisutnost u postupku i nisu bili nužni u početnoj fazi. Ona nije imala ni ustaljenu procesnu poziciju, a ni po formi se ne razlikuje značajnije od izjava svjedoka¹¹¹.

Čitajući zapise stječe se dojam da nije bilo neuobičajeno da oštećenik prigodom podnošenja tužbe dovodi i svjedoke koji su spremni odmah iskazati¹¹². U drugim slučajevima naveo bi njihova imena te bi ih sud pozvao da iznesu što znaju. Logično je da je i optuženik mogao povesti osobu koja će potvrditi njegovu nevinost¹¹³.

Prilikom saslušanja procesnih sudionika običavalo se, slično kao i danas, sažeto ubilježiti ono što su sami iznijeli o djelu, a zatim upisati posebno postavljena pitanja i dobivene odgovore. Sadržaj sudskih upita osobito je interesantan, jer nam otkriva koje su se sve okolnosti smatrale relevantnima. Neke od njih već izdvajaju statutarne norme kao okolnosti koje treba ispitati, jer uz njih vežu neku materijalno-pravnu posljedicu, npr. pitanje: je li kod tjelesne povrede potekla krv, utječe na ocjenu djela, dakle i visinu kazne¹¹⁴; činjenica tko je prvi započeo tuču može biti odlučna za kažnjavanje, što govori o upitanosti suda nad krivnjom optuženika¹¹⁵. Ponekad je utvrđivanje neke okolnosti potrebno radi potpunijeg razumijevanja slučaja¹¹⁶, mađa prema pravnom propisu ona nemala kvalificirajuću ulogu. Neka su pitanja u funkciji procesnog razvitka, kao npr. ono o drugim prisutnim osobama, kojim se sud obavještava o potencijalnim svjedocima¹¹⁷.

Iskazi su se upisivali u sažetoj formi, reducirani na ono bitno. Ukoliko bi neki svjedok iznosio već poznate činjenice, uobičajeno je bilo da se unese samo kratka zabilješka o tome umjesto cijelog iskaza¹¹⁸. Iz građe s kraja XIII. stoljeća poznato nam je da se moglo provoditi i zamolbeno saslušanje odsutnih svjedoka¹¹⁹.

Od ukupno 87 unijetih zapisa samo ih nešto preko polovice (45) završava izricanjem kazne¹²⁰, no nažalost oslobađajući ishodi nisu upisani, pa ih je nemoguće nedvojbeno razlučiti od onih kada proces prestaje iz nekog drugog razloga¹²¹.

¹¹⁰ U registru 13 puta:

¹¹¹ Redovito je korištena formula: »...examinatus ut supra, ad defensionem sui suo sacramento dixit quod...« (1') ili »...suo sacramento dixit ad sui excusationem de dicta acusa quod...« (5).

¹¹² To će biti slučaj onda kada nemamo najprije zapis imena svih predloženih svjedoka, a zatim njihove iskaze, kao što je uobičajeno (npr. 1, 2, 5', 7, 34', 35', 36, 38, 39, 40').

¹¹³ Osoba kod koje se našao ukradeni vosak brani se da je to kupio od druge osobe i dovodi nosača kao svjedoka: »...quem bastasium ipse Marcus presentavit domino comiti et dictis iudicibus« (31).

¹¹⁴ St VI, 3. Usp. zapise 1', 5', 6', 8, 15', 16', 17, 20, 23'-24', 28, 30, 35', 36', 37, 39, 43'. V. također i trogirsku sudsku praksu (TS I; 44, 69, 70 et passim).

¹¹⁵ St VI, 3, dodatak iz 1283: godine. Usp. primjerice zapise 27, 29', 33', 37, 39; slično i trogirski sudski spisi (TS I, 69).

¹¹⁶ Takvog su karaktera npr. pitanja u casusima na ff. 1'. 2', 10', 21-23, 25-25', 31-32; 34.

¹¹⁷ Npr. 24, 27', 37', 39.

¹¹⁸ V npr. 13', 16', 34', 44.

¹¹⁹ Pokazala se potreba da osoba od povjerenja u Brskovu sasluša i pošalje iskaz svjedoka koji se ondje nalazio po trgovačkom poslu (DC II/L 194).

¹²⁰ U tome nije nikakva osobitost ove građe, jer se slična pojava zamjećuje i u drugim sredinama srednjovjekovne Evrope (v. Soman, Alfred. »Deviance and criminal justice in Western Europe 1300-1800. An essay in structure«. *Criminal Justice History* 1, 1980, 7).

¹²¹ U jednom slučaju reklo bi se da je postupak obustavljen jer nije bilo protupravnosti djela: gospodar je istukao slugu, što je očigledno spadalo u njegova ovlaštenja u vršenju disciplinske vlasti (15; usp. sličan trogirski casus - TS I, 150). Zanimljiv je postupak iz DC II/137, obustavljen nakon provedenog dokaznog postupka jer optuženik još nije stekao punu deliktnu sposobnost, obzirom da je nav-

U nekim se slučajevima nazire da se postupak nije mogao maknuti s početka jer tužitelj nije imao svjedoke koji bi potkrijepili njegove tvrdnje¹²², ili oni nisu bili vjerodostojni.

Ponekad se ipak nameće zaključak da je postupak obustavljen voljom tužitelja. U prvom redu, dosta velik broj zapisa (čak 14¹²³) sadrži samo tužbu, eventualno uz imena predloženih svjedoka, te prazan prostor predviđen za zapis procesnih radnji. Možemo s dosta vjerojatnoće pretpostaviti da su se u ovim slučajevima zavedene strane pomirile, da je došlo do nagodbe¹²⁴, ili da je, uslijed nekog drugog motiva okopnio njegov interes za traženje sudske zadovoljštine, a nisu postojali ni razlozi koji bi sud navodili na preuzimanje progona.

FIZIONOMIJA PROCESA

U registru se javljaju dva tipa postupka: akuzacijski i inkvizicijski. Potonji, kreiran početkom XIII stoljeća za crkvene sudove, a odlikujući se oficijoznim iniciranjem i aktivnijom procesnom ulogom suda, dobivao je u to doba sve veći značaj i utjecao u presudnom smislu na kazneno postupovno pravo kontinentalne Evrope¹²⁵.

Sadržajna analiza dubrovačkog registra, koja se ne povodi za terminološkim prividom, pokazuje kako spomenuta divizija i nije naročito oštra, odnosno, da razlike ne treba precjenjivati. Ispitamo li naime ovlaštenja i aktivnost suda i drugih procesnih sudionika, uviđamo da među akuzacijskim i inkvizicijskim postupcima i nema bitne diferencije, te da se zapravo radi o jednom te istom procesnom tipu.

Razmotrimo li zapise o »akuzacijskim postupcima«, te izdvojimo one elemente koji govore u prilog aktivnosti suda, možemo utvrditi slijedeće: u dokaznom postupku sud vodi ispitivanje svjedoka, optuženika i oštećenika, slobodno formulirajući pitanja, pa postavljaajući i ona koja se odnose na činjenice izvan optužnog akta¹²⁶, ispituje i svjedoke koje tužitelj nije predložio¹²⁷; izriče čak kaznu tužitelju, ukoliko to smatra pravičnim, pa i onda kada nije bila podnesena protužba¹²⁸.

S druge strane, reklo bi se da oficijoznost očigledno nije preduvjet da bi se neki proces smatrao inkvizicijskim: knez ga može pokrenuti na temelju glasina, odnosno

ršio 13 godina (što je utvrđeno očevim iskazom pod zakletvom); statut je dozvoljavao da se izuzetno za zločine kažnjavaju i mladi od 14 godina, prema prosudbi suda (VI, 19). O koncepciji deliktne sposobnosti i njenim granicama v. Gatti, Tancredi, *L'imputabilità i moventi del reato e la prevenzione criminale negli statuti italiani dei sec. XII-XVI*. Padova 1933, 82-89. Od naših je statuta za to pitanje posebno zanimljiv Kotorski statut, c. 99 (*Statuta et leges civitatis Cathari*, Venetiis 1616).

¹²² 5'; »testes non habet« - 17', 26'; »Testis... suo sacramento dixit quod de predictis nihil scit« - 1, 15' u jednom casusu (29') jedan svjedok iskazuje da ne zna ništa, a drugi ne zna ništa o meritumu. Ponekad svjedoci nisu očevici samog djela (»Interrogatus si vidit quod dictus Margaritus eam percussit, respondit quod non.« - 1'), pa njihov iskaz nije dovoljan za osuđujuću presudu (1', 8). Jedared je zapisana bilješka: »non fuit probatum per dictos testes« (29).

¹²³ 4, 6, 6, 7', 8', 12, 16, 18, 19', 21', 33, 40, 44', 45.

¹²⁴ Takav slučaj izvansudskog pomirenja stranaka uz davanje naknade zabilježen je u DC II/L, 128: »Et hodie ipse uenit ad me et conaordauit se mecum. Et ego dedi ei unum pectem et unam infulam«.

¹²⁵ V. Bayer, Vladimir; *Kazneno postupovno pravo. I. Poviestni razvoj*. Zagreb 1943, 45-58.

¹²⁶ Npr. u casusu na f. 29' tužbom se počinitelju imputira da je, uskočivši u dumanjski vrt, izgazio travu i bacao kamenje na vrtlara. Sud ipak svjedoke ispituje i je li optuženik udario i vrijeđao optuženika, što mijenja sliku djela.

¹²⁷ Usp. 17, 33'. Teza se temelji na običaju da se odmah nakon tužbe upišu imena predloženih svjedoka.

¹²⁸ Prema prirodi stvari, to je osobito čest slučaj kod tuče vrijeđanja (6', 13', 18', 40'). U casusu na f. 40' radi se ipak o paru tužba-protutužba.

vlastite sumnje da je počinjeno kažnjivo djelo¹²⁹, ali i kada oštećenik podnese tužbu, može se ipak voditi inkvizicijski postupak¹³⁰. Jedino što je uočljivo jest da sud posize za inkvizicijskom formom onda kada se radi o težim, odnosno složenijim djelima¹³¹, što i opet ne znači da nema ozbiljnih slučajeva kod kojih tako ne postupaju¹³².

Uvidjeli smo, dakle, da se radi ustvari o jednom te istom tipu postupka, kod kojeg od pojedinog slučaja ovisi hoće li prevladavati akuzacioni ili inkvizicioni elementi. U tom smislu, u dubrovačkoj sudskoj praksi s početka XIV st. već je bio jasno formiran proces mješovitog tipa, a razlike u inicijalnim formulama pokazuju se samo kao prežici površinske prirode.

I stariji sačuvani dubrovački procesi pripadaju već mješovitom tipu¹³³, dok je npr. u trogirskoj građi izraženije akuzatorno načelo¹³⁴; no, tek bi opsežnije komparativno proučavanje kaznenopravnih spisa drugih dalmatinskih komuna moglo dati elemente za utemeljene zaključke o rasprostranjenosti i razvitku procesnih modela.

DOKAZI

Odrebe Dubrovačkog statuta koje govore o vrstama dokaza u kaznenom postupku nisu naročito razrađene, pa i ne spominju neke od onih koje je sudska praksa početkom XIV. st. poznavala. Karakteristično je da se ta pitanja ne tretiraju cjelovito, pa niti na jednom mjestu, već se ili miješaju među odredbe o svjedocima u građanskim sporovima¹³⁵, ili naznačuju uz opis pojedinih zločina¹³⁶. Posebno je zanimljiva statutarna glava III, 33 koja uvodi novine¹³⁷ u sustavu zakonskih dokaznih pravila¹³⁸ postavljajući načelo da se osude na smrtnu kaznu ili mutilaciju

¹²⁹ 20, 21, 23', 37: »Cum ad audienciam domini comitis pervenisset quod Misse filius Andree de Vicsi esset vulneratus in spatula et Iacobus filius Radosclavi de Matessa esset vulneratus in cossia, dominus comes volens ex suo regimine et suo officio inquirere de dicto maleficio, sic invenit.«

¹³⁰ Npr. 31: »Iunius Mathie de Menc coram domino comite conqueritur quod de domo eius furtive fuerunt ei accepti baroloti V de cera et de alia cera cruda... Et dominus comes volens inquirere de dicto furto invenit in hunc modum«. Usp. i 9.

¹³¹ To su slučajevi teške krađe (31), ranjavanja (21, 23', 37), te nepropisnog naoružavanja galije (20).

¹³² Npr. kod silovanja (9) ili jednog slučaja ranjavanja među članovima njegove oružane pratnje (39).

¹³³ Neke elemente u građi iz DC II teže je pratiti, jer je struktura zapisa drugačija (npr. ne upisuju se imena predloženih svjedoka).

¹³⁴ U trogirskim sudskim zapisima npr. sreću se čak procesi u kojima sud, razmotrivši tužbu, hipotetski postavlja presudu, te od iskaza prihvaćenih svjedoka, eventualno i zakletve stranaka, ovisi ishod postupka, a da sud ne mora naknadno sumirati dokazne rezultate i donijeti precizni pravorijek (usp. za primjer TS I, 47). Bez mogućnosti da ovom prilikom ulazimo u dublje analize, skloni smo prepoznati relikv instituta srodnog »dokaznoj presudi« kakvu su poznavala barbarska prava, a koja se javlja i na našim područjima (v. Margetić, Lujo. »Neki aspekti razvoja suđenja u hrvatskim primorskim krajevima u XII i XIII stoljeću«. *Historijski zbornik* 29–30, 1976–77, 92).

¹³⁵ III, 33 i 36. Nije ni inače rijedak slučaj da se u statutarnoj regulativi svjedočenje u kaznenim predmetima regulira na tom mjestu, a ne među odredbama kaznenog procesa (usp. Statuta et leges civitatis Spalati (ed. J. Hanel). MHJSM, II. Zagreb 1878 /*dalje*: St. Split/ III, 8).

¹³⁶ VI, 33 i 34.

¹³⁷ Datirana je vremenom kneza Marina Bodoarija, što znači da je mogla biti donesena u periodu između 1292. i 1305. Izričito se kaže da se time mijenja dotadašnja statutarna odredba (»anticum statutum«) da je u kaznenim predmetima za osudu dovoljan iskaz jednog svjedoka.

¹³⁸ Pod time mislimo na postojanje propisa koliko i kakvih dokaza mora postojati za donošenje osuđujuće presude (v. Bayer: *Kazneno* 112 i 150–151; Lévy, Jean Philippe. »L'évolution de la preuve, des origines à nos jours. Synthèse générale«. In: *La Preuve, Recueils de la Société Jean Bodin*. XVII. Bruxelles 1965, 37 i sl.).

moraju zasnivati na iskazu barem dvojice svjedoka, dok se u ostalim slučajevima mogu, kao i do tada, temeljiti na jednom svjedočanstvu¹³⁹.

Postojanje zakonskih dokaznih pravila valja razumjeti prije kao propisani minimum dokaza za osuđujuću presudu, negoli kao kruti sistem koji negira sudsku evaluaciju iznesenih činjenica. Sud naime utvrđuje postoje li u svjedokovoj ličnosti mane koje ga čine nepodobnim svjedokom¹⁴⁰; osobe koje su se smatrale nečasnima (»infames«) još u prema rimskom i kanonskom pravu, pa onda i prema *ius commune* gubile vjerodostojnost¹⁴¹. U pogledu sposobnosti da budu svjedocima u kaznenim postupcima Statut diskriminira žene, određujući da se kod delikata počinjenih noću njihovo svjedočanstvo može prihvatiti¹⁴², ali tek ukoliko nema muških svjedoka, pa i onda se smije izreći kazna tek prepolovljene visine¹⁴³. Nadasve, sud u konkretnom postupku slobodno ocjenjuje koliko će vjere položiti u nečiji iskaz¹⁴⁴. Ove statutarne odredbe, dakako, integrirane su s postavkama razvijene srednjovjekovne procesne teorije koja je većim ili manjim intenzitetom recipirana u svim krajevima u kojima je važno *ius commune*, pa tako i u gradovima istočne obale Jadrana¹⁴⁵.

U našem se registru kao dokazna sredstva najčešće javljaju iskazi svjedoka i oštećenika, obrana ali i priznanje iznudeno torturom, te liječničko vještačenje. Spomenute vrste ne izlaze iz okvira racionalnih dokaznih sredstava¹⁴⁶, što je i očekivano za Dubrovnik kao sredinu otvorenu utjecajima rimsko-kanonskih procesnih zasada.

Pogledi sudske prakse na sposobnost osobe da bude svjedok čini se da slijede postavke statutarne regulative. Negativna osobna svojstva¹⁴⁷, kao i odnos zavisnosti¹⁴⁸ uzrokuju da se netko *a priori* eliminira kao nevjerodostojan svjedok, a pret hodni konflikti s optuženikom mogu biti uzrokom otklanjanja njegovog iskaza¹⁴⁹. Potpuno u skladu sa statutarnim odredbama, žene se u ovom registru u svjedočkoj ulozi javljaju samo kada je spoznajna situacija nepovoljna, kod zločina počinjenog

¹³⁹ Ta je dokazna maksima potpuno u skladu s postavkama tada važeće legalne dokazne teorije. Sličan stav da je u postupku za teži zločin iskaz jednog svjedoka nedovoljan nalazimo npr. i u trogirskim presudama (TS I, 32).

¹⁴⁰ St Du III, 36.

¹⁴¹ V. Fiorelli, Piero. *La tortura giudiziaria nel diritto comune*, I. Roma 1953. 265 i sl.

¹⁴² Znatno broj statuta kod zločina počinjenih noću predviđa ublaženi sistem zakonskih dokaznih pravila, jer bi inače mogućnost dokazivanja bila potpuna blokirana. V. Lonza, Nella. »Kazneni postupak Krčkog (vrbankog) statuta«. *Starine* (u tisku).

¹⁴³ St Du VI, 33 i 34.

¹⁴⁴ 5t Du, ibid.

¹⁴⁵ Postavlja se interesantno pitanje odnosa *ius commune* i mletačkog prava, koje je na riječima odricalo njegovu primjenu, ali u praksi ipak akceptiralo brojna načela i institute. U najnovije vrijeme o toj su temi objavljeni prilozima u zborniku: *Diritto comune, diritto commerciale, diritto veneziano* (ed. K. Nehlsen v. Stryk et D. Nörr). Venezia 1985. Time je načeto osobito zanimljivo pitanje hijerarhije pravnih izvora naših priobalnih gradova u razdoblju mletačke dominacije (v. Pansolli, Lamberto. *La gerarchia delle fonti nella legislazione mediavele veneziana*. Milano 1970, 249–281).

¹⁴⁶ O sistemu racionalnih i iracionalnih dokaznih sredstava najsažetije v. Caenegem, Raoul C. »La preuve dans le droit du Moyen Age occidental. Rapport de synthèse«. *La Preuve. Recueils de la Société Jean Bodin, XVII*. Bruxelles 1965, 727 i sl.

¹⁴⁷ »Tripon fererius, Petrus buteglerius, Ivan capeller – non creduntur« (28). Ne znamo koje su bile zapreke kod spomenutih osoba, no njihova zanimanja to svakako nisu. Teško da bi smetala i prisutnost u sukobu u kući bludnice Gvercije; spomenuta je, naime, bez ikakve zapreke svjedočila u jednom drugom postupku (22–22').

¹⁴⁸ Npr. servi nisu imali sposobnost svjedočenja – usp. DC II/L, 197.

¹⁴⁹ U postupku je bilo dokazano da je svjedok optuženome ranije prijetio da će mu nanijeti zlo (DC II/L 152).

noću¹⁵⁰. Zanimljivo je da u jednom predmetu sudu nije smetalo što je saslušana bludnica, budući da se osobito nastojalo oko rasvjetljavanja tog slučaja ubojstva u koji su bili upleteni i noćni čuvari i knežev sluga, te se sud nije htio lišiti iskaza niti jednog potencijalnog svjedoka.

Promatrajući srednjovjekovnu sudsku građu drugih dalmatinskih gradova, dolazi se do zaključka da ne samo da su svjedoci najvažnije i najčešće dokazno sredstvo, već i da se bit dokaznog postupka često zakriva u preliminarno odlučivanje o dopustivosti i prihvatljivosti iskaza određenog svjedoka. Osim ocjene mogućnosti, odnosno zapreka da neka osoba bude svjedok¹⁵¹ ili da iskazuje u određenom postupku¹⁵², u medijevalnom suđenju u ovom se pitanju nerijetko ulazilo u sadržajne probleme, tj. ocjenjivanje konkretnog svjedočkog iskaza¹⁵³. U tom smislu, vidimo da međe procesnih i meritornih odluka nisu onakve kakve poznaje suvremeno razdoblje.

Pri utvrđivanju relevantnih činjenica sud se prema potrebi oslanjao i na stručno znanje liječnika. Dok se u jednom slučaju on samo potvrđuje da život optuženika više nije ugrožen¹⁵⁴, kod uboda nožem koji je prouzročio smrt njegov je iskaz precizan i iscrpan – o poziciji i izgledu rane, o uzročnoj vezi sa smrću, o oružju kojim je počinjena¹⁵⁵. Upravo je u tom razdoblju dubrovačkim liječnicima nametnuta obveza prijavljivanja rana za koje posumnjaju da su posljedica nasilja¹⁵⁶: nekoliko desetljeća ranije takav je propis uveden u Veneciji kako bi se državnoj vlasti omogućila efikasna intervencija ne samo progonom, već i preventivnim akcijama radi pravodobnog sprečavanja eskalacija nasilja¹⁵⁷.

¹⁵⁰ 22–22': bludnica Gvercija i Mila udovica Ilije Putinja. Istovrsna se situacija sreće i u drugim sudskim zapisima (DC II/L 148, 205), ali ima i slučajeva koji se ne mogu podvesti pod one predviđene statutom: ranjavanje danju (tri svjedokinje – DC II/L 207–208), tuča među ženama (DC II/L 214–215). činjenica je ipak da su žene vrlo rijetko svjedoci na sudu; život pučanki barem nije bio toliko povučen da bi spomenuta pojava bila objašnjiva njihovom neprisutnošću u uličnim zbivanjima. Je li tretman žena kao drugorazrednih svjedoka uistinu imao reperkusije na visinu izrečene kazne ne može se utvrditi, jer u svim slučajevima saslušan je veći broj osoba pa se uzročna veza ne nazire.

¹⁵¹ Prema trogirskoj sudskoj građi s kraja XIII. stoljeća, takve su okolnosti bile npr. spol (TS I, 54), nepripadnost odnosnoj društvenoj zajednici (sporno: 32, 143); negativna moralna svojstva (infamnost – 36; zao glas – 71); »mala mulier« – 89: »levis homo« – 32, 75). U dubrovačkim procesima istog razdoblja zapisano je da se jedan svjedok ne može prihvatiti jer je »servus«, tj. sluga ograničene pravne sposobnosti (O toj društvenoj grupi v. Budak, Neven. »Pravni položaj serva i famula u komunalnim društvima na istočnom Jadranu«. *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 19, 1986, 51/67).

¹⁵² Uzimalo su se u obzir rođačke veze sa strankama i drugi razlozi koji bi mogli utjecati da svjedok iskazuje u korist ili na štetu optuženoga (usp. TS I, 37–80).

¹⁵³ Tako npr. sud dolazi do zaključka da je neko svjedočenje neprihvatljivo, jer je iskaz nedosljedan i kontradiktoran (npr. TS I 39, 70, 79).

¹⁵⁴ »Meringa medicus comunis coram domino comite suo sacramento firmavit quod dicti Jacobus et Misce liberati erant et extra omne periculum de dictis feritis et ipsos liberatos dabat« (37'). Kirurg (»medicus plagarum«) Merinzaca javlja se u dubrovačkim dokumentima od 1301. (Bačić, Jurica. *Stazama medicine starog Dubrovnika*. Rijeka 1988, 11).

¹⁵⁵ »Mernučaha iuratus medicus comunis examinatus ut supra suo sacramento dixit quod nescit quis percussit dictum Gregorium, sed bene vidit vulnus factum ipsi Gregorio in pectore in latere sinistro aliquantulum supra mamullam et dicit quod dictum vulnus mortale erat et quod exempli ipso vulnere dictus Gregorius statim mortuus est et quod ipsum vulnus factum fuerat cum uno cultello sivecum langeta« (23).

¹⁵⁶ LOR, pag. V, c. 2 (11. 12. 1310).

¹⁵⁷ O tome v. Ruggiero, Guido. »The Cooperation of Physicians and the State in the Control of Violence in Renaissance Venice«. *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences* 33 (1978) 156–166.

Ovome valja dometnuti da je neke relevantne činjenice sud mogao utvrđivati i vlastitim neposrednim opažanjem (npr. kod ranjavanja)¹⁵⁸.

Obzirom da zakonska dokazna teorija, kao što ćemo vidjeti, kod sitnijeg kriminala nije propisivala minimum dokaza, već je sud elastičnije provodio dokazni postupak i slobodnije ocjenjivao njegove rezultate, nije ni za očekivati da će tortura kao sredstvo iznuđivanja optuženikovog priznanja imati u praksi znatniju učestalost. Ona se naime javlja prvenstveno kao pokušaj izlaska iz krize dokazivanja do koje u praksi dovodi konzekventna primjena pravila o suglasnom iskazu dvojice očevidaca; tortura nije nužna onda kada se to pravilo ne mora slijediti, već se osuđujuća presuda može temeljiti i na slabijoj dokaznoj podlozi, pa i indicijima¹⁵⁹.

Dubrovački statut iz 1272. ne spominje torturu¹⁶⁰, no to ne znači da je nije poznavala sudska praksa¹⁶¹. U našem se registru javlja jednom, kod krađe voska veće vrijednosti¹⁶². Sud joj je pribjegao jer, bez očevidaca, nije imao drugog načina da postojeće sumnje provjeri te tako pravdu učini djelatnom. Dakako da je priznanje pod prinudom vrlo dvojbene istinitosti, čega su bili svjesni i njeni zagovornici u povijesti pravne misli; stoga se njezin racionalni temelj nastojao učvrstiti i time što bi priznanje bilo valjano tek kada bi ga naknadno optuženik opetovao bez mučenja¹⁶³. Naš zapis cjelovito bilježi priznanje iznuđeno mukama¹⁶⁴ i dano pred knezom¹⁶⁵; ipak, da bi ono vrijedilo u dokaznom postupku, optuženik je morao svoj iskaz naknadno potvrditi u prisutnosti cijelog sudskeg kolegija¹⁶⁶. Pri tome je iznio toliko detalja izvršenja djela da to potvrđuje sumnje koje su ga teretile, osim ukoliko je sud »montirao« cjelokupni iskaz, što ipak ne smatramo uvjerljivim¹⁶⁷.

¹⁵⁸ U trogirskoj sudskoj građi zabilježeno je npr. provođenje uviđaja u postupku zbog ubojstva (TS I, 165).

¹⁵⁹ O mjestu i ulozi torture u dokaznom sistemu v. opširnije Bayer, *Kazneno*; Fiorelli, *Tortura*, I–II, Roma 1953–54; Levy, *Evolution*, 47–49; Lonza, Nella, *Regule o torturi i indicijima u zadarskom rukopisu iz XIV stoljeća*, magistarski rad, Zagreb 1986 i ondje cit. lit.

¹⁶⁰ U dubrovačkim propisima tortura se prvi put spominje 1387. kod povrede propisa o mljevenju brašna (LOR, 118, c. 1).

¹⁶¹ Tortura je tipični procesni institut koji nije uvijek reguliran propisima, ni onda kada je akceptiran u praksi. Pa i kada postoje statutarne odredbe – parcijalne su, zahvaćaju samo dvojbeno pitanja.

¹⁶² Ukradenih pet vreća voska, od kojih jedna sirovog, procijenjeno je na 100 perpera (31'). U našim je statutima nerijetko omogućena primjena torture kod postupka zbog krađe (St. Split, St. Trogir, St. Hvar, St. Brač, St. Vrbnik, St. Senj, St. Labin, St. Rab, St. Krk), a u proučenoj mletačkoj sudskoj građi XIV st. polovica slučajeva primjene mučenja vezana je uz to djelo (Chojnacki, Stanley. »Crime, punishment, and the Trecento Italian state«. In: *Violence and Civil Disorder in Italian Cities 1200–1500* (ed. L. Martines). Berkeley–Los Angeles–London 1972, 224, bilj. 109). U pravnim sistemima srednjovjekovne Evrope tortura se kod krađe rado propisuje i primjenjuje, jer eventualno priznanje optuženika omogućuje ne samo utvrđivanje njegove odgovornosti, nego i pronalazak i rekuperaciju ukradenih stvari (o tome v. npr. Chojnacki, *Crime*, 223). O sudskoj praksi korčulanskog suda u XV st. u primjeni torture za krađu usp. Lonza, Nella. »Tortura u Korčulanskom statutu i sudskim zapisima XV. stoljeća«. In: *Zbornik radova znanstvenag skupa »Statut grada i otoka Korčule iz 1214. godine«* (ur. Z. šeparović), Zagreb–Samobar 1989, 163–176.

¹⁶³ Opširnije v. Fiorelli, *Tortura* II, 117, 124; Lonza, *Regule*, 43–46.

¹⁶⁴ »Dictus Fuscus in presencia domini comitis depositus de tormento sua spontanea voluntate dixit et fuit aonfessus cuod...« (31').

¹⁶⁵ Statuti dalmatinskih gradova često, uslijed straha od zloupotrebe ovog instituta, propisuju da provođenju torture mora prisustvovati cijeli sudački kolegij. U dubrovačkoj praksi se to očigledno nije zahtijevalo, a slično pokazuju i korčulanski primjeri (v. Lonza, *Tortura*, 170–176).

¹⁶⁶ »Dictus Fuscus coram domino comite et suis iudicibus... sua spontanea voluntate sine aliquo tormento omnia et singula supradicta coram eo lecta confessus fuit et suo sacramento firmavit ita esse vera ut superius scriptum est, et in dicta confessione perseveravit« (32).

¹⁶⁷ Činjenica je da tu mogućnost ne možemo isključiti, no ne radi se ipak o zločinu kod kojeg bi državna vlast imala toliko izraženi interes.

Želimo li pak razmotriti dokaznu podlogu osuđujućih presuda, moramo voditi računa o tome da statut nije jednake zahtjeve postavljao pred sud kod svih delikata: kod onih kod kojih se mogla izreći neka od najtežih kazni, stupanj spoznajne sigurnosti morao je biti viši. U skladu s postavkama rimsko-kanonske procesne doktrine, teški se zločini dokazuju suglasnim iskazima dvojice svjedoka očevidaca, priznanjem optuženika ili ispravom¹⁶⁸. Ovaj princip, koji su prihvatile sve sredine srednjovjekovne Evrope koje su slijedile rimsko-kanonsku procesualističku tradiciju; reflektira se očigledno i u Dubrovačkom statutu. Ondje se kao teža djela definiraju ona kod kojih se može izreći smrtna kazna ili mutilacija¹⁶⁹, pa kad taj krug djela sravnimo sa zločinima iz našeg registra, po težini se izdvaja jedan slučaj ubojstva¹⁷⁰. Za njega se vodio inkvizitorni postupak i saslušano je sedam svjedoka, među kojima i dvije žene; svi su detaljno izlagali o indicijima, ali su iskazali da nisu vidjeli tko je nožem udario ubijenog. Optuženi je osuđen na izgon kao ubojica, ali na temelju statutarne odredbe o ogluhi¹⁷¹, jer se nije odazvao sudskom pozivu, a ne na temelju dokaznog postupka; stoga se, nažalost, ne možemo uvjeriti je li spomenuto pravilo striktno poštovano.

Svi drugi slučajevi, kao lakši, ne potpadaju pod ovakav apstraktni zahtjev za dokaznim minimumom, već sud može sam ocjenjivati daju li mu izvedeni dokazi dovoljnu osnovu za zaključak. Prema tome, u golemoj većini slučajeva otvoren je prostor za slobodnu ocjenu dokaza, tj. postupajući savjesno u utvrđivanju činjenica, sud konkluziju izvodi prema pravilima logike i iskustva.

Analiza onih zapisa iz registra u kojima je poznat ishod postupka pokazuje nam uistinu da je dokazni supstrat kod osuđujućih presuda nejednake kvalitete: neke se presude temelje na priznanju optuženika¹⁷² ili iskazima više očevidaca¹⁷³, ali ih se priličan broj zasniva i na iskazu jednog svjedoka o neposredno relevantnim činjenicama¹⁷⁴, pa i na indicijima¹⁷⁵. U nekim pak predmetima koji bi se mogli smatrati bagatelnim, o čemu govore i vrlo niske izrečene kazne, nema potrebe za inzistiranjem na kompletnom spletu dokaza¹⁷⁶.

Promatrajući cjelinu upisanih predmeta uočljivo je da se često saslušava i više svjedoka negoli bi to bilo nužno slijedeći legalnu dokaznu teoriju¹⁷⁷, odnosno, suvremenim pravnim rječnikom rečeno, načelo traženja materijalne istine nadvisuje procesnu ekonomiju. Primjećuje se da kod težih zlodjela sud više pažnje pokla-

¹⁶⁸ V. Lonza, *Kazneni* i ondje cit. lit.

¹⁶⁹ III, 33.

¹⁷⁰ Usp. 21–23. Nismo obuhvatili one zločine kod kojih je kazna mutilacije propisana supletorno.

¹⁷¹ VI, 1.

¹⁷² 20 i 29.

¹⁷³ 27: 4 svjedoka očevice i elementi priznanja u iskazu optuženika; 33: 2 očevice i 1 svjedok o indicijima; 35: 2 očevice; 44: 2 očevice i elementi priznanja.

¹⁷⁴ 2, 5, 7, 10, 13, 14, 18, 36, 38, 43.

¹⁷⁵ Npr. 23–24, 37–37, 46: Teško je sve ove slučajeve podvesti pod jedan nazivnik. U nekima od njih postoji svega jedan iskaz koji sadrži indiciju (46). S druge strane, u predmetu zbog uboda nožem sud je raspolagao tvrdnjama oštećenika, obranom optuženika koji nije čin, iskazom jednog svjedoka svade, ali ne i uboda, te izjavama dvojice svjedoka koji su vidjeli kako optuženik maše nožem, te kako žrtva zapomaže da je ubodena i hvata se za krvareću ranu, ali na izričito pitanje suda precizirali su da nisu vidjeli sam udarac (23–24).

¹⁷⁶ 5, 10, 13, 18, 43.

¹⁷⁷ O mletačkoj praksi u XIV stoljeću da se kod ubojstva saslušavaju svi potencijalni svjedoci v. Chojnacki, *Crime*, 223.

nja dokaznom postupku, te pedantnije i cjelovitije utvrđuje relevantne činjenice, povremeno nastupajući i prema inkvizicionom načelu¹⁷⁸.

Najviše nedoumica ostaje u onim slučajevima kada nam se čini da postoji prilično čvrsta dokazna podloga, kod kojih bi prema svim pravilima i zakonske dokazne teorije i slobodne prosudbe bilo za očekivati osuđujuću presudu, a ona ipak nije zabilježena¹⁷⁹. Budući da nam se argument *a tacito* čini odviše riskantnim, usuđujemo se samo nagađati da su ti predmeti okončani izvansudskim kompenzacionim putem, a da javna vlast nije imala motiva da inzistira na daljnjem programu.

OPOMENA

U građi se susreće jedan poseban i, držimo, vrlo efikasan pravni institut, a to je sudska opomena (*preceptum*), kojom se nekoj osobi ili osobama izriče zabrana određenog ponašanja, popraćena sankcijom. Juridički promatrano, sud se postavlja kao stvaralac pojedinačnih normi koje imaju punu strukturu (hipoteza-dispozicija-sankcija), a čije je stvaranje motivirano kriminogenom situacijom, tj. vjerojatnošću da bi nezdravi odnosi koji su već doveli do jednog delikta i dalje mogli pridonositi stvaranju čitave spirale zločina. Na njihovo izricanje ovlašteni su oni isti organi kojima je povjerena sudska vlast, što je i logično, jer to je djelovanje komplementarno suđenju, obzirom da nastoji preventivno blokirati nastavak sukoba. Uostalom, ustrojstvo vlasti u tom sistemu nije bilo položeno na načelo odvajanja funkcija.

Od 43 zapisa iz proučenog upisnika koji završavaju presudom, opomene su izrečene u čak 10 slučajeva¹⁸⁰. S jednim izuzetkom, javljaju se u postupcima zbog fizičkih obračuna – tučnjava i ranjavanja: prate čak trećinu od 27 završenih procesa za takve delikte. Budući da je opomena usmjerena na suzbijanje osvete, izriče se tuženome¹⁸¹. U polovini slučajeva ipak nije pošteđen ni tužitelj, odnosno oštećenik, jer – iako je tužbom iskazao spremnost da se ne osvećuje, već da se utiče državnoj vlasti – to nije dovoljna garancija da ipak neće naknadno i samovoljom reagirati na pretrpljenu nevolju. Posebno je zanimljivo da knez smije izreći i izriče opomenu ne samo osobama u postupku, već i širem krugu njihovih rodnika (broj kojih se u nekim slučajevima penje na petoricu¹⁸²), ili čak drugim osobama izvan struktura obitelji, svima onima za koje razborito predmnijeva da bi se mogle uključiti u lanac osvete. Također, ponašanje koje se zabranjuje ne mora biti samo na štetu procesnog protivnika, već može biti usmjereno i na drugu osobu koja je s tim slučajem u vezi, npr. onu koja je bila povodom izbijanja primarnog sukoba¹⁸³. Predviđena je i opasnost da bi neka od sukobljenih strana mogla angažirati treću osobu da izvrši osvetu, pa su pokrivene i te mogućnosti¹⁸⁴. Opomene upisane u registrima *Diversa cancellariae* još su detaljnije, te čak nalažu otklanjanje odnosno prijavu napada treće osobe, pojačavajući time osjećaj suodgovornosti¹⁸⁵.

¹⁷⁸ Npr. kod agresivnijeg fizičkog napada, nakon što su predloženi svjedoci iskazali da nisu vidjeli samo djelo, sud saslušava još dvije druge osobe koje bi o tome mogle imati saznanja (8).

¹⁷⁹ 34', 45' (dva svjedoka očevida djela) .

¹⁸⁰ 2, 5, 5', 18', 24', 26, 29, 37', 40', 44.

¹⁸¹ U casusu na f. 26 u pitanju je također tuženi iz casusa 50 koji je sadržajno povezan.

¹⁸² Npr. 24'

¹⁸³ 26.

¹⁸⁴ '7, 8, 18', 26: »... quod verbo vel facto non faciant nec fieri faciant...«, tako i 29, 37', 40', 44 i dr.

¹⁸⁵ DC II/L, 128; DC V, 12' – »die XX setembris – Priasne de Ranina, Marinus, Paulus fratres eius iuraverunt mandata domini comitis et dominus comes precepit eis et cuilibet eorum quod per se

Sudu je prepuštena procjena kriminogene situacije, predviđanje kakav bi sekundarni sukob mogao izbiti, pa dakle i briga oko efikasnog sprečavanja. Stoga, sudska se vlast obraća onima od kojih takva opasnost prijeti, naređuje im da polože zakletvu da će se sustegnuti od zabranjenih čina, a postupanje suprotno tome penalizira. Izriče se za samog procesnog tijeka, što se vidi po tome što se upisuju iznad presude, često i prije iskaza svjedoka¹⁸⁶. Nije označeno do kada bi opomena imala važiti, te smo skloni zaključiti da nije bila sabijena u procesne okvire, već da je imala trajniji karakter.

Obzirom na takav njezin smisao i usmjerenost, nikakva visina kazne nije se smatrala pretjeranom. Zapriječene sankcije vrlo su visoke, te u pravilu više puta nadmašuju primarnu kaznu izrečenu za djelo koje joj je povod (npr. kazna je 6 pp., a sankcija iz opomene 25; kazna je 6 pp., a u opomeni 20; kazna je na 10 pp., a u opomeni na čak 100)¹⁸⁷, te se penje sve do 50, pa i 100 perpera¹⁸⁸, tj. do iznosa koji se vrlo rijetko javljaju kod običnih kazni. U prilog tome da se radi o diskrecionom odmjeravanju visine kazne u opomeni govore nam *casusi* kada u istom procesu nisu za sve osobe predviđene kazne iste visine, već su očigledno razmjerni opasnosti koja prijeti, možda, i imovinskom stanju osobe¹⁸⁹. Da bi opomena mogla računati na efikasnost, svota mora biti takva da može zastrašiti i odvratiti od djela, te se osobito velika opasnost odražava i na visinu predviđene globe: kod sukoba noževima, oboma je ponavljanje takvog ponašanja penalizirano sa 100 pp. (što je čak deseterostuko više od primarne kazne!). Postupanja koja se zabranjuju idu od djela do riječi, tj. obuhvaćaju širok raspon od tuče do uvreda, za koje nam sudski zapisi ukazuju da su često prethodile vehementnijem srazu.

Ovakav sistem i uloga opomena nije dubrovačka specifičnost: s nebitnim razlikama javlja se i u šibenskoj građi iz XV. stoljeća¹⁹⁰. Možemo predmnijevati da se ubraja u one institute koje je poznavala sudska praksa i drugih dalmatinskih gradova¹⁹¹, a bilo bi zanimljivo ispitati potječe li neposredno iz mletačkog prava ili pripada općoj baštini razvijenog evropskog procesnog prava (u smislu elementa *ius commune*).

MJERE ZA OSIGURANJE SUDBENOSTI: pritvor, jamstvo

Sudska praksa u Dubrovniku na prijelazu XIII. u XIV. stoljeće nije prakticirala zatvorsku kaznu, ali je poznavala pritvor kao mjeru zatočenja osumnjičene osobe kako bi se spriječilo stvaranje daljnjih izgreda, osigurala njezina prisutnost

---

vel per alium modo aliquo vel ingenio, verbo vel facto non faciant nec fieri faciant rixam vel rumorem cum Iohanne de Celipa. Et si scirent quod aliquis alius vellet facere, quod debeant turbare et predicere domino comiti, in pena de pp. C pro quolibet et pro qualibet vice et in pena sacramenti...«.

¹⁸⁶ 18'.

¹⁸⁷ 2, 7, 24'.

¹⁸⁸ DC V: 17', 25, 44'.

¹⁸⁹ U zapisu na 1. 18' tužitelju se prijete kaznom od 20 pp., a drugim dvjema osobama polovinom tog iznosa.

¹⁹⁰ *Spisi kancelarije šibenskog kneza Fantina de Cha de Pesaro 1441–1443* (ed. J. Kolanović). Povijesni spomenici šibenika i njegova kotara III. Šibenik 1989, str. 200, 201, 207, 208, 211 et passim. Za razliku od Dubrovnika, redovito se prijete novčanom sankcijom za verbalni, a arbitrarnom kneževom kaznom za fizički napad. Rijetko je zapriječena kazna šibanja (usp. 235).

¹⁹¹ Splitski statut (IV, 47) predviđa nešto drugačiji tip opomene koja nije popraćena prijetnjom novčanom ili drugom sankcijom, već involviraju jamca koji će garantirati da neće doći da daljnjih sukoba (»fideiussores de non offendendo«).

za vrijeme trajanja postupka¹⁹², te utjecalo na izvršenje kazne¹⁹³ ili barem nalaženje jamca¹⁹⁴. Primjena pritvora bila je umjesna prvenstveno kod težih djela ili onda kada je opasnost od bijega bila osobito izražena¹⁹⁵. U registru kojeg analiziramo taj je procesni institut primijenjen svega jedamput, u složenijem postupku zbog krađe. Na temelju kneževog naloga optuženik je uhićen u Župi i utamničen, no ni to nije do kraja polučilo željene efekte, budući da je krivac pobjegao nakon izricanja presude¹⁹⁶.

Usljed koncentracije i kratkotrajnosti postupka, u Dubrovniku krajem XIII i početkom XIV st. pritvor nije stvarao onakve probleme kakvi se sreću kasnije; naprotiv, u XV st. nisu bili rijetki dugotrajni pritvori, pa čak i do godine dana¹⁹⁷.

Drugi institut kojim se nastojao postići optuženikov odaziv sudu bilo je zah-tijevanje jamaca («pleç de presentando ad racionem»)¹⁹⁸, a posredno je utjecala i prijetnja kontumacionom kaznom višeg iznosa.

OGLUHA

Institut koji je bio usmjeren na okončanje postupka – unatoč optuženikove neprisutnosti – bila je mogućnost donošenja kontumacione presude. Ukoliko bi se optužena osoba, naime, oglušila o pozive da pristupi sudu, ta je činjenica dostajala za osudu¹⁹⁹. Pravno promatrano, vrijedila je neoboriva pretpostavka (*praesumptio iuris et de iure*) da neodazivanjem pred lice pravde optuženik zapravo demonstrira svoju krivnju i nemogućnost da se brani pravnim argumentima, pa utiče bijegu kao jedinom spasu od zaslužene kazne. Ipak, sud nije time bio lišen obveze izvođenja dokaza o meritumu²⁰⁰, unatoč tome što se presuda nije na njima zasnivala; bez toga bi, naime, bilo otežano ili čak onemogućeno utvrđivanje činjenica u slučaju da se kasnije obnovi redoviti postupak²⁰¹. U praksi, obzirom na tok postupka, vjerojatno bi sud ionako odmakao u dokaznom postupku dok bi se utvrdilo da se optuženik pozivima neće odazvati²⁰².

¹⁹² Liber maleficiorum iz 1284–1286. višekrat spominje tamnicu («carcer»), no ne može se jasno razlučiti radi li se o zatvoru ili pritvoru (v. DC II/L 97, 135, 141, 169, 184 et passim).

¹⁹³ Statut tako predviđa npr. pritvor do naplate novčane kazne za ženu koja je nekoga oružjem ranila (VI, 3). Može se nagađati da je sudska praksa posizala za takvom mjerom i izvan ovog kruga slučajeva.

¹⁹⁴ Logično je rješenje Splitskog statuta (IV, 5) prema kojem se pritvor provodi kako bi se omogućilo kažnjavanje samo onda kada je za to djelo predviđena tjelesna kazna; kod novčane kazne jamci su dovoljna garancija izvršenja.

¹⁹⁵ St. Split (IV, 5) jasno određuje da se kod težih djela u tu svrhu primjenjuje pritvor, a kod lakših jamstva.

¹⁹⁶ »Dictus Fuscus fugit de carcere et de forcia domini comitis« (31').

¹⁹⁷ Krekić, Bariša. »Slike iz gradske svakodnevnice: prilozi proučavanju života u Dubrovniku u doba humanizma i renesanse«. *Anali Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku*, 26, 1988, 13, bilj. 33.

¹⁹⁸ 4, 28. Akcesornost je istaknuta time što obveza jamstva prestaje ako optuženik umre (DC II/L, 108). Ponekad jamci garantiraju i odazivanje sudu i izvršenje kazne (npr. DC II/L, 130 i 195). Usp. također DC V, 21, 22' et passim.

¹⁹⁹ St. Du VI, 29, I: »... si contumaciter venire contempserit, pro iudicatio super ipsa injuria habeatur, et veniens postea super hoc non audiatur.«; usp. slično i St. Split IV, 4.

²⁰⁰ St. Du VI, 29, 4.

²⁰¹ Ta je mogućnost postojala npr. kod umorstva, ukoliko bi se osuđenik pomirio s obitelji ubijenoga te pristupio sudu i podvrgnuo se redovitom postupku (St. Du VI, 29, 3).

²⁰² Usp. 20, 23, 39'.

Kontumaciona kazna mogla je biti u dodatnom novčanom iznosu ili u obliku izгона s područja grada i njegova okruga. U nekim osobito teškim slučajevima izagnanika koji bi se pojavio na zabranjenom teritoriju mogao je svatko nekažnjeno ubiti²⁰³, čime se pokazuje kako se svojim držanjem sam eliminirao iz zajednice koja ga je do tada štitila. U slučajevima koje smo analizirali oglušna presuda javlja se kao novčani iznos od polovine povrh propisane kazne²⁰⁴, a jedino je ubojici izrečen izgon, što je razmjerno težini djela i za njega predviđenoj smrtnoj kazni.

TROŠKOVI

Nemamo, nažalost, potpunije podatke o sudskim troškovima, iako se iz zapisa vidi da su se, barem ponekad, obračunavali povrh iznosa globe koja je išla u općinsku kasu. čini se da se njihova visina ravnala prema težini djela, tj. visini kazne koja je za nj propisana²⁰⁵. Prema statutu, troškovi kaznenog postupka padali su na teret »strane koja je pobijedila«²⁰⁶. Međutim, iz registra možemo razabrati da je taj iznos opterećivao osuđenika²⁰⁷, te se može pretpostaviti da je takvo načelo opravdano nametnula sudska praksa, pa su mu se naposljetku priklonili i propisi²⁰⁸.

KAZNENI SISTEM

Dubrovački penalni sistem s kraja XIII i početka XIV st. temeljio se na novčanim kaznama, kao što je slučaj i u drugim srodnim sredinama u to doba²⁰⁹. Da se takav stav nije u potpunosti poklapao sa shvaćanjima javnog morala pokazuje se i na jednom slučaju iz 1284, u kojem su srodnici oštećene, ali i puk, ogorčeni činjenicom da optuženiku prijete samo novčana kazna od 75 perpera; prema njihovom mišljenju, zavređivao je tjelesnu kaznu (amputaciju nosa i ruke, noge, ili čak smrt²¹⁰), a iskaz da su sukobljene »ratio« (sudska pravda) i »iusticia« (pravičnost) plastičan su pokazatelj heteronomije dijelova pravnog sistema. Nakana pobunjene grupe da pravdu uzme u svoje ruke i izvrši osvetu okončana je intervencijom državne vlasti i sudskim progonom začelnika neposluha²¹¹. Da je do kažnjavanja mutilacijom povremeno ipak dolazilo svjedoči nam indirektno zapisnik o jednoj svađi s kraja XIII. stoljeća²¹².

²⁰³ »Item clamavit quod dominus comes facit omnibus ad memoriam quod dominus Belletus Falletro, tunc comes Ragusii, in sententia quam dedit contra dictum Micham dixit quod si aliquis in Ragusio vel districtu offenderet vel occideret dictum Micham existentem in banno et contumacia processus domini Belleti, nulla pena incurrat.« (20). Spomenuta presuda bila je donesena nekoliko godina ranije (1305–1307), a knez je kao važeću ponovno daje oglasiti povodom drugog, i opet kontumacionog procesa protiv istog počinitelja.

²⁰⁴ 9 i 20: 25 perpera povrh 50; 39': 12 perpera povrh 25 kazne.

²⁰⁵ Zapis na 43' sadrži nedovršeni postupak zbog udarca kojim je zadana rana, za što je predviđena kazna od 12 perpera, a tako je i ubilježeno: »Iudicium de pp. XII«.

²⁰⁶ St. Du III, 38.

²⁰⁷ »Misce condemnatus pp. III et gross. XV pro iudicio. Ione pp. VIII et grossos XV pro iudicio« (37'); »Quilibet pp. VI et gross. IIII« (36).

²⁰⁸ U tom smislu usp. statutaru odredbu VIII, 87 (iz 1338) »De accusatis pro aliquo malefacto, non repertis in culpa, quod nullum iudicium solvant«.

²⁰⁹ Uz vrlo malo izuzetaka, tako je npr. u Trogiru krajem XIII stoljeća (usp. TS I, passim).

²¹⁰ U oblicima tjelesnih kazni koje se spominju ogleda se vjerojatno reminiscencija na raniji kazneni sustav.

²¹¹ DC II/L, 199–202.

²¹² Jedna je osoba predbacila drugoj: »Vos accusastis Cranoe Margarite de Scarico et fecistis ei trahi oculos et incidi manum...« (DC II/L 128). O kazni sakaćenja od 2. polovice XV stoljeća v. Mitić,

I kazne upisane u našem registru jesu novčane. U devet mjeseci koje on pokriva svega su dvaput izrečene sankcija druge vrste, kontumacioni izgon za ranjavanje s posljedicom smrti²¹³, te gubitak službe²¹⁴.

Usporedba sa statutom propisanim kaznama pokazuje gotovo posvemašnje poklapanje. Izrečene kazne su redovito upravo one koje su za to djelo bile zapriječene: npr. ranjavanje oružjem kažnjava se sa 25²¹⁵, a kamenom 12 perpera²¹⁶; za udarce bez ranjavanja globa je 6 perpera²¹⁷; krađa je sankcionirana iznosom od višestruke vrijednosti ukradene stvari²¹⁸; za silovanje izrečena je kazna od 50 perpera²¹⁹, itd²²⁰. Pogrešno bi bilo pridržavanje slova statuta objašnjavati strogim načelom legaliteta, jer ima dovoljno slučajeva koji to opovrgavaju. Svakako, statutarne norme davale su uzore i primjere kojima se valjalo priklanjati, ali ne bezuvjetno, već je sudište moglo elastičnije pristupati. Obzirom na relativno kratki protek vremena od donošenja statuta, taj »konformizam« i nije neočekivan, jer i sudsko odmjeraivanje kazne zasnovano je na sistemu vrijednosti koji se još nije stigao znatnije izmijeniti. Ipak, u pojedinim slučajevima izrečena globa ne uklapa se u statutarne okvire, što ukazuje da su okolnosti konkretnog djela, nažalost nepoznate, u bitnoj mjeri utjecale na presudu.

Izdvajaju se postupci zbog uvreda, kod kojih je i statut visinu globe prepustio prosudbi suda²²¹, ne želeći komprimirati elastičnu mogućnost evaluacije svakog pojedinog slučaja. Izrečene su kazne većinom u iznosu od jednog perpera, ali i više kada se to činilo pravednim²²².

Dok kod fizičkog nasilja, koje je u ispitanim slučajevima redovito »na mah«, kazna teško da može imati drugi smisao doli retributivan, kod imovinskih delikata veća je mogućnost da će se strogom penalnom politikom moći polučiti generalno-preventivne efekte. Visoke kazne i strogi postupak za krađe, koji redovito pratimo u statutima i sudskoj praksi, pokazuju dakako i što se smatra osobito opasnim za javni poredak. Indikativno je da daleko najvišom kaznom vlast reagira na ono što potresa same njezine temelje – dužnost patricija da državne zadatke preuzimaju bezpogovorno – te je za neprihvatanje odlaska u poslanstvo određena globa od čak 500 perpera, praćena zateznim kamatama²²³.

Ilija. »Prilog proučavanju kazne sakaćenja na području Dubrovačke Republike i u nekim dalmatinskim gradovima«. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 32, 1982, 1–2, 141–150; Krekić, Slike, 13. bilj. 33.

²¹³ 23.

²¹⁴ 29.

²¹⁵ 39'; usp. St. Du VI, 3. Ipak, u jednom drugom srodnom slučaju izrečena je globa od svega 10 perpera (24).

²¹⁶ 10, 35'; usp. St. Du VI, 3.

²¹⁷ Npr. 2, 7, 12', 13', 14, 27, 30, 32', 33', 36, 38, 40' 44, 46; usp. St. Du VI, 3.

²¹⁸ Ukradena je roba vrijednosti 100 perpera, a izrečena je, uz naknadu, trostruka kazna (32: »... pro uno quatuor«: usp. DC II/L 194). Odgovara visini propisanoj statutom (VI, 4). Propisivanje kazne u iznosu od višestruke vrijednosti ukradene stvari Inchiostri tumači utjecajem barbarskih prava (Inchiostri, Ugo. »Di alcuni aspetti del diritto penale nei documenti e statuti dalmati del medio evo«. Sep. iz *Rivista Dalmatica*, Zara 1928, 14), ali čini nam se da je to i najpraktičniji način adekvatnog stupnjevanja djela.

²¹⁹ 9; usp. St. Du VI, 6.

²²⁰ Istovjetne kazne sreću se i u DC II/L.

²²¹ St. Du VI, 28.

²²² Npr. 11, 13, 18', 43.

²²³ 28.

Interesantno je primijetiti da kod idealnog stjecaja sud jasno luči koji čin povlači koju kaznu, te ne iskazuje objedinjenu svotu²²⁴.

Skala novčanih kazni preslikava na plastičan i prilično vjerodostojan način sistem društvenih vrijednosti. Razmjer između pojedinih kazni inače je prilično srodan i suvremenim poimanjima stupnjevanja »težine djela« i »pravedne kazne«, ostavimo li po strani evidentne razlike u vrstama sankcija.

Nemamo na raspolaganju dovoljnu masu casusa za pouzdano ispitivanje utječe li pripadnost nekom društvenom sloju na visinu kazne, no u kompariranim primjerima ne ocrta se nikakva razlika²²⁵. Ne želeći sugerirati da društveni status nije ni od kakvog utjecaja na politiku kažnjavanja, čini nam se da je sudovanje u tom smislu ipak neutralnije no što se obično pretpostavlja²²⁶.

Koliko su uobičajeno izrečeni apsolutni iznosi novčanih kazni vrijedili u svakodnevnom životu, odnosno u kojoj su mjeri pogadali osuđenike, može nam prikazati usporedba s nekim cijenama i vrijednostima u Dubrovniku u istom razdoblju²²⁷. Za jednu perperu, što je redovita kazna za uvredu, moglo se kupiti približno 66 litara šuplje mjere pšenice, odnosno 90 l vina. Godišnja zakupnina male kuće iznosila je 5–8 mpera, što odgovara kazni za tjelesni napad bez krvi. Za plaćanje iste kazne, nadničar je morao raditi preko 2 mjeseca, a kazna za uvredu odgovarala je npr. visini desetak njegovih nadnica. Zidarevi prihodi bili su takvi da bi kazna za uvredu odnosila oko 5 njegovih nadnica, a tjelesna povreda kod koje je potekla krv – dvije prosječne mjesečne plaće. Vidimo, dakle, da iznosi baš i nisu toliko niski a da bi plaćanje moglo proći neosjetno; u tom smislu moglo bi se očekivati da će penalna politika biti dovoljno oštra i samim novčanim kaznama. Za cjelovitiju prosudbu koliko su kazne mogle ugroziti egzistenciju pojedinih slojeva osuđenika nemamo, nažalost, dovoljno elemenata, jer bismo morali raspolagati iscrpnim istovremenim podacima za sve bitne životne troškove.

Budući da sistem baziran na novčanim globama nosi očigledne mane; jer problemi koji se javljaju kod nemogućnosti naplate mogu i generalno ugroziti efikasnost kažnjavanja, statutarni propisi predviđaju i supletorne kazne. Dubrovački statut, kao i niz drugih²²⁸, donosi sistem pratećih tjelesnih kazni različitih vrsta koje nastoji težinom uskladiti sa primarnim imovinskim kaznama. U našem registru ne nalazimo im traga, no one se u sudskim presudama i nisu morale navoditi, budući da njihova primjena slijedi *ex lege* onda kada primarna sankcija nije izvršena u ostavljenom roku.

²²⁴ 23; usp. DC II/L, 159.

²²⁵ Usp. npr. kod udaraca (bez proljevanja krvi): 7, 23'–24'. 27, 32', 33', 36, 39–39', 44, 46.

²²⁶ Ispitujući kažnjavanje za ubojstva i krađe u Veneciji u XIV stoljeću, Chojnacki je također utvrdio da nema signifikantnih razlika koje bi proizlazile iz društvenog statusa (Chojnacki, *Crime*, 225–226).

²²⁷ Svi podaci su izračunati približno, uzimajući u obzir prosječne vrijednosti, prema podacima donesenima u: Hrabak, Bogumil. »Tabela kretanja cena žitarica i mahunjina u Dubrovniku (1300–1620)«. *Zbornik Filozofskog fakulteta u Prištini*, 7, 1970, 126 i Vinaver, Vuk. »Prilozi istoriji plemenitih metala, cena i nadnica (srednjeevokvni Dubrovnik)«. *Istorijski glasnik*, 1960, 1–2, 51–95.

²²⁸ Npr. St. Split, St. Korčula i dr. Supletorna tjelesna kazna spominje se i u TS I, 242. Značajno je istaknuti da u mletačkoj *Promissio de maleficiis* iz 1232. tjelesne kazne pretežu nad novčanima. Oblici mutilacija koji su ondje predviđeni srodni su onima koje je bizantsko pravo poznavalo od Izaurijske legislacije; ipak, ne valja zaključivati naprečac, jer se gotovo istovjetne javljaju i u karolinškim odredbama (v. Cessi, Benvenuto. »Il diritto penale in Venezia prima del mille«. *Nuovo Archivio veneto*, s. II, 33 (1917) 15). Međutim, mletački penalni sistem već se tokom XIII stoljeća transformirao u novi, zasnovan na kombinaciji novčanih i zatvorskih kazni, a potiskivanju tjelesnih (Ruggiero, Guido. »Law and Punishment in Early Renaissance Venice«. *Journal of Criminal Law & Criminology*, 69. 1978. 2, 247). Možemo predmijevati da je i u našim komunama ovaj proces tekao sličnom logikom.

Optuženici su nastojali izbjegavati opasnost supletornih tjelesnih kazni nalaženjem jamaca za novčanu kaznu, a državna vlast je to i poticala, preferirajući naplatu novčanog iznosa koji se ulijevao među njezine prihode. U registru koji analiziramo, poruci se javljaju u čak 13 postupaka²²⁹, dakle kao ustaljeni način da optuženik uvjeri vlast da novčana kazna ima ozbiljne šanse da bude naplaćena, i to bez većih teškoća, jer se radi o tzv. »jancima-plaćcima«²³⁰. Krug osoba koje se pojavljuju u toj ulozi raznolik je: ponekad su to članovi obitelji optuženika koji mu na temelju solidarnosti priskaču u pomoć; često su očigledno u pitanju ugovorni odnosi s trećim osobama, koji nam nisu poznati u detalje ali možemo pretpostaviti da se radi o svojevrsnim zajmovima koji optuženiku omogućuju da dobije na vremenu i prikupi potrebnu svotu.

Kod djela kod kojih nije predviđena supletorna tjelesna kazna vlast je bila prilično nemoćna da istjera globu, te je vjerojatno uvodila pritvor do naplate. Time, međutim, siromašnome osuđeniku nije povećana šansa za izvršenje, već se samo nabijaju troškovi. Stoga se u XV. stoljeću i u dubrovačkoj sredini probija mogućnost komutacije novčane kazne u zatvorsku, čime je siromasima otvorena mogućnost da kaznu »odsjede« i time se oslobode novčanog tereta koji prijete da im oduzme i ono malo što bi na slobodi zaradili za život²³¹. Za optuženike je zatvor mogao biti prihvatljiva zamjena za novčanu kaznu, ukoliko je nadnica bila slaba te činila neisplativim rad čija bi se vrijednost odmah prelila u državnu kasu. S druge strane, javna je vlast mogla ipak biti relativno zadovoljna: izgubila je doduše prihod (koji je ionako bio vrlo neizvjesan), no ipak je demonstrirala svoju prinudnu moć. Valja primijetiti da je sredinom XV. stoljeća ova mogućnost »obračunavanja« bila dozvoljena samo za one delikte koji su s aspekta očuvanja poretka bili zanemarivi, no komutacija novčane kazne u zatvorsku najavila je zapravo razdoblje postepenog prelaska na novi sistem sankcija koje će zatvoru davati sve istaknutije mjesto. Odrazi tog procesa u dubrovačkoj sudskoj građi još nisu proučeni, no čini se da u osnovnim linijama slijede proces transformacije penalnog sistema do kakvog je u Veneciji došlo nešto ranije²³².

SLIKA ZLOČINA²³³

U izrečenim presudama izrazito pretežu fizički napadi (tučnjave, udarci, ranjavanje), jer od 43 postupka okončana zapisanom presudom – 27 (63%) ih je za

²²⁹ 7, 10, 10', 12, 12', 14', 17', 29', 30, 32', 33'; 37', 38'. Vrlo je zanimljivo jamstvo u jednom dubrovačkom postupku iz 1284. Naime, janci se obvezuju da će, ukoliko bude donesena osuđujuća presuda, ili izručiti optuženika ili platiti kaznu (DC II/L, 195); ovakva je varijanta možda posljedica neizvjesnosti hoće li biti izrečena tjelesna ili novčana kazna, pa ipak je neobična dužnost poruka da predaju osuđenika.

²³⁰ »Pleç et proprius pagator« (ibid.). U postupcima s kraja XIII st. redovito se nazivaju »pleçii et solutores«, a zabilješke nam govore o slučajevima kada su oni odista platili novčanu kaznu (npr. DC II/L 224). O istom tipu jamstva v. St. Split IV, 67.

²³¹ Veliko vijeće donijelo je 1465. propis prema kojem »radi olakšanja siromašnima, kadgod neko ... bude osuđen od 6 perpera na niže radi prijestupa uvredljivih riječi, a ne radi drugoga, ako osuđeni ne bude mogao platiti rečenih 6 pp. ili manje, koliko bude osuđen da može, ako hoće, poći u zatvor i odbijati od rečene kazne na račun od 6 groša za svaki dan koji provede u rečenom zatvoru« (Liber Croceus, f. 1, cit. prema Krekić, *Slike*, 12).

²³² Novija je pravna historiografija opovrgla zabludu da je u kontinentalnoj Evropi zatvor tekovina XVIII stoljeća. Vrlo zanimljive analize, osobito Ruggiera i Scarabella, pokazale su međutim da je zatvorska kazna, uz novčanu, bila u Veneciji uobičajena već u XIII stoljeću (v. Scarabello, Giovanni, *Carcerati e carceri a Venezia nell'eta moderna*. Roma 1979, 9–10; Ruggiero, Guido. *Patrizi e malfattori: la violenza a Venezia nel primo Rinascimento*. Bologna 1982, 104–108 et passim; Ruggiero, *Law*, 247–249).

²³³ Ostavljajući ovom prigodom po strani pitanje teškoće historijske definicije pojma zločina i njegove konceptijske (ne)održivosti za premodernu razdoblje, tim smo terminom obuhvatili ona pona-

delikte te vrste. Obuhvatimo li i tužbe u nedovršenim postupcima, od 87 predmeta, 57 (66%) ih je podneseno zbog tjelesnog napada, a u još dva se radi o prijetnjama te vrste. U 4 casusa izrečena je kazna za uvrede (i još u jednom slučaju uz kaznu za udaranje)²³⁴. Začuđuje da se samo dvije presude odnose na krađe²³⁵, tako da su čisti imovinski delikti zapravo vrlo rijetko suđeni. Dakako, to ne znači da ih nije bilo, ali su neki rješavani samopomoću, neki su vidljivi ili prikriveni motiv slučajeva završenih nasilnim obračunom, a neki su rješavani putem civilne tužbe na povrat stvari ili naknadu. Grupa, pak, od sedam presuda odnosi se na povredu gradskog poretka: narušavanjem normi o trgovini (odbijanjem prodaje²³⁶, krivim utezima²³⁷), neadekvatnim naoružavanjem galije²³⁸, odbijanjem vršenja povjerenog poslanstva²³⁹ te nevršenjem poreske službe²⁴⁰.

Brojni postupci pokazuju kako je dolazilo do eskalacije nasilja, od uvreda do tjelesnog sukoba²⁴¹. Počevši ponekad bezazlenim zadirkivanjem²⁴² ili pogrđnim riječima i psovkama, emocije su povlačile sve žešće reakcije i nerijetko završavale ozbiljnim posljedicama²⁴³. Činjenica je da se gotovo 2/3 slučajeva koji su u ovom razdoblju došli pred dubrovački sud odnosi na fizičke obračune, a imajući na umu očekivanu »tamnu brojku« – nasilje se pokazuje kao sastavni dio dubrovačke svakodnevnice, na trgu, ulici i trgovini²⁴⁴.

Neki slučajevi nasilja nisu ni dolazili pred sudište, jer se i represija zadržavala u ambijentu u kojem su ponikli. U prvom redu, delikti u obitelji ondje doživljavaju i svoju sankciju: roditelji kažnjavaju djecu²⁴⁵, kao i gospodar slugu²⁴⁶. Nepoznat broj delikata razrješavao se očigledno vansudskim putem, bilo prethodnim dogovorom da se zaobiđu institucije državne vlasti²⁴⁷, bilo naknadnim poravnanjem, pa čak i u toku postupka²⁴⁸.

Javna vlast, nastojeći konflikte svoditi na što manju mjeru kako ne bi prijetili njezinoj stabilnosti, procjenjuje koje su situacije kriminogene i kod kojih prijeti najveći rizik da povuku spiralu nasilja. Osim što se, kao što smo vidjeli, strogim opomenama nastoji spriječiti izbijanje novih zločina iz već poremećenih odnosa,

---

šanja koja su uzrokovala kaznene postupke iz našeg registra. Sažeti pregled rasprave o pojmu zločina v. u: Spierenburg, Pieter. »Evaluation des conditions et des principaux problèmes de l'apport de la recherche historique à la compréhension de la criminalité et de la justice pénale«. In: *La recherche historique sur la criminalité et la justice pénale*. Etudes relatives à la recherche criminologique, XXII. Strasbourg 1985, osobito str. 68–74.

²³⁴ 11, 13, 18', 43.

²³⁵ Nešto je više imovinskih delikata u DC II/L, ali i ondje su u izrazitoj manjini.

²³⁶ 15'.

²³⁷ 17'.

²³⁸ 20.

²³⁹ 28.

²⁴⁰ 29.

²⁴¹ Npr. u casusu na f. 7 tuča je uslijedila nakon što je stražar predbacio za pjevanje.

²⁴² Npr. 25–25'.

²⁴³ 23'–24'.

²⁴⁴ Usp. slično za Veneciju Chojnacki, *Crime*, 210.

²⁴⁵ St. Du IV, 71–73; usp. St. Split IV, 30.

²⁴⁶ 15: »... Et vidit quod dictus Andreas decapilavit dictum Ivanum, dicendo quod eum poterat castigare quia puer suus erat«; usp. St. Split, ibid. O tom problemu v. Budak, *Pravni*, 51–67.

²⁴⁷ Npr. 6': »... et tunc Thomas dixit ei 'turpis ravaiose et vis tu provam mecum et non fiat acusa'.

²⁴⁸ V. supra. Prema splitskom statutarnom pravu vlast ne bi trebala u pravilu odustati od postupka, već smanjiti kaznu (IV, 7).

pokušava se preventivno djelovati i zabranjivanjem ponašanja koje bi moglo doprinijeti izgredima. Kao i druge srednjovjekovne komune i Dubrovnik zabranjuje kretanje noću, tj. poslije trećeg zvona²⁴⁹, noćni rad krčmi²⁵⁰, nošenje oružja²⁵¹, pa i prurušavanje²⁵², što je sve smatrano rizičnim po mir sredine²⁵³.

Pitanje koje se, dakako, nameće jest u kojoj mjeri zločini zapisani u našem registru mogu odražavati sliku »kriminaliteta«. Po prirodi stvari, historijska kriminološka razmatranja daleko su od pouzdanosti, jer analize sudskih zapisnika rijetko se mogu dopunjavati drugim metodama. Razboritom upozorenju Sbriccolija da su sudski arhivi pogodni za istraživanje funkcioniranja pravosuđa, ali ne i za cjelovite zaključke o kriminalitetu, teško da se što može prigovoriti²⁵⁴; stoga, sve što smo u tom smislu pokušali reći, valja uzeti uvjetno.

ZAKLJUČNE TEZE

Dubrovački registar s početka XIV stoljeća, mada nevelikog opsega, među rijetkim je sačuvanim izvorima za upoznavanje kriminaliteta i kaznene represije u komunalnim društvima istočne jadranske obale.

Uvid u funkcioniranje pravosuđa ne bi bio cjelovit bez analize sastava suda, njegova ustrojstva i personalnih smjena. Vodeća procesna uloga kneza Mlečanina i činjenica da je u tom razdoblju on birao suce, ukazivale bi na koncentraciju pravosudne vlasti u njegovim rukama; ipak, prozopografska analiza pokazuje kako ustaljena društvena struktura i distribucija političke moći među rodovima uvjetuje njegov izbor, a načela reprezentacije i rotacije posredno svjedoče i o važnosti sudačke dužnosti.

Kazneni su postupci pretežnim dijelom inicirani tužbom oštećenika ili njegova zastupnika, dok su oficijozno pokretani samo u osobito teškim ili složenim slučajevima. Ukoliko počinitelj ne bi bio poznat ili dostupan dubrovačkoj sudbenosti, poduzimale bi se barem procesne radnje radi osiguranja dokaza i upisivale u odvojenim registrima.

Akuzacijski i inkvizicijski procesi razlikuju se samo u neznatnim formalnim elementima, u dubrovačkoj je sudskoj praksi već oblikovan jedinstveni mješoviti postupovni tip s izraženijim inkvizitornim načelom.

Gotovo polovina započetih postupaka nije dovršena; uzrok je najčešće zakriven, no naslućujemo da je u pitanju ili kriza u dokaznom postupku ili okončanje sukoba i poravnanje izvansudskim putem.

²⁴⁹ VI, 20; usp. za dalmatinske gradove Raukar, Tomislav. »Komunalna društva u Dalmaciji u XIV stoljeću«. *Historijski zbornik* 33–34, 1980–81, 198–199; St. Korčula, 17; za Sienu v. Bowsky, W. M. »The Medieval Commune and Internal Violence: Police Power and Public Safety in Siena 1287–1355«. *American Historical Review* 73, 1967/8, 1, 6.

²⁵⁰ VI, 26; usp. St. Split IV, 95; St. Korčula, 18.

²⁵¹ VI, 24; usp. St. Split IV, 43; St. Korčula, 53; Raukar, Komunalna, 199.

²⁵² VIII, 97 (iz 1344) vrlo jasno ukazuje na društvenu opasnost: »... et sub illa spetie multa mala et enormia fiebant et fieri poterant, propter que risse, discessiones et scandala nascebantur, quod erat displicibile multis et pluribus hodiebus...«.

²⁵³ Ilustrativan je slučaj na ff. 21–23 u kojem je ubijen jedan od stražara, a nakon što je intervenirao zbog kretanja noću i nošenja oružja.

²⁵⁴ V. izvanredan metodološki prilog: Sbriccoli, Mario. »Fonti giudiziarie e fonti giuridiche. Riflessioni sulla fase attuale degli studi di storia del crimine e della giustizia criminale«. *Studi storici* 29, 1988, 2, 493–494.

Slika dokaznog sustava u sudskoj praksi daleko je složenija negoli po statutu i po vrstama dokaza (npr. primjena torture i liječničkog vještačenja) i po načinu na koji sud donosi meritornu odluku, što upozorava na ahistoričnost precjenjivanja mjesta statutarnih normi među pravnim izvorima. Sistem zakonskih dokaznih pravila utvrđuje spoznajni minimum samo za najteže zločine, pa sud najčešće njima i nije vezan; pokazuje se da je u praksi načelo traženja materijalne istine izraženije no što se obično pomišlja. Odluka o prihvaćanju nekog svjedoka uključuje i sud o njegovoj načelnoj podobnosti i ocjenu uvjerljivosti iskaza, te se u naoko proceduralnom odlučivanju često prelama meritorni ishod. Pitanja koja sud u dokaznom postupku formulira na daleko istančaniji način delimitiraju krug relevantnih činjenica negoli statutarne odredbe, upozoravajući i na vrednovanje elemenata krivnje.

Pažnju privlači institut opomene koju sud izriče ne samo procesnim akterima već često i njihovim srodnicima, procjenjujući kriminogenost situacije; visoke zapriječene sankcije usmjerene su ka efikasnoj prevenciji. Uvedena putem judikature, opomena ostaje elastični procesni instrument prepušten sudskoj prosudbi.

Efikasno funkcioniranje pravosuđa nastoji se osigurati i pritvorom (koji u dubrovačkom pravnom sustavu anticipira zatočenje kao kaznu), rigoroznim jamstvima, te mogućnošću donošenja kontumacione osude. Sudska praksa u pitanju troškova napušta statutarno rješenje koje se pokazivalo nepravednim.

Sistem kazni temelji se na globama koje su očigledno bile još dovoljno efikasne, a vlasti i poželjne kao oblik kriptotaksacije. Novčane kazne preferiraju se i u drugim srodnim sredinama na putu tranzicije između tjelesnih do zatvorskih. Prijetnja supletornim tjelesnim (mutilacionim) kaznama izrečena u statutarnim normama u praksi se ne ostvaruje, već se zaobilazi uvođenjem jamaca. Visina izrečenih kazni poklapa se s onima predviđenima statutom, što ne smatramo dokazom o važniju načela legaliteta, već potvrdom da se sistem vrijednosti u proteklih tridesetak godina nije bitnije izmijenio. Apsolutni iznosi su prilično visoki u usporedbi s parametrima zarada i životnih troškova, a njihova skala i raspon govori o ocjeni težine počinjenog djela s motrilišta društvene štete, ali i uvažavanju subjektivnih elemenata. Nema zamjetne razlike u kažnjavanju vlastele i pučana, što može biti signifikantno pri proučavanju stratifikacije dubrovačkog društva početkom XIV stoljeća.

Proučavanje kriminaliteta ograničeno je prirodom izvora i »tamnom brojkom«, te se mogu samo skicirati zamijećene tendencije. Dvije trećine svih procesa u registru vode se zbog tjelesnih napada, dok se čisti imovinski delikti rijetko sreću, zahvaćeni možda građanskim pravosuđem ili vansudski razriješeni. Ni sveukupno fizičko nasilje ne dolazi pred sud, bilo zbog toga što je kažnjavanje dijelom prepušteno užim društvenim grupama (npr. obitelji), bilo zbog faktičkih odnosa koji pokreću mehanizme nagodbe, a ne državne represije. Javna vlast se kriminalitetu nastoji suprotstaviti kažnjavanjem, izricanjem opomena u konfliktnoj situaciji, kada je represivni mehanizam već bio pokrenut, ali i preventivno – zabranom onih ponašanja koje smatra kriminogenim.

Nella Lonza

»CORAM DOMINO COMITE ET SUIS IUDICIBUS...«: CRIMINAL
PROCEDURE IN DUBROVNIK AT THE BEGINNING OF THE XIVth
CENTURY

Summary

The author analyses the unpublished penal register of Dubrovnik from 1312–1313 (Historical Archives Dubrovnik, *Lamenti politici*, 1).

Initially, the balance of power between the Venetian count and judges who were members of patrician families of Dubrovnik is shown.

The court initiates the procedure only in the most sensitive cases; the aggrieved can usually decide not only on the engagement of the judicial mechanism, but also on its termination – in case the solution has been reached by alternative, extrajudicial means. In spite of some differences, it is obvious that practice has formed the unique, mixed type of procedure with prevalent inquisitorial principles. The law of proof in court cases is far more complex than its regulation by the 1272 Statute, both in types of evidence (e.g. confession on torture, medical examination), as well as in their role in forming the judgement. The legal theory of evidence prescribes the cognitive minimum only for the most serious crimes, and beyond them does not restrict the judge's free evaluation. Sometimes the issue is covered by decisions on procedural matters (e.g. the acceptance of the witness's statement).

The penal system is based on fines, in transition from the era of corporal punishments to the era of imprisonment. The social stratification is not reflected in different penal policy towards the patricians and plebeians, as it would be expected.

There are much more cases of verbal aggression and assaults than those on property offences (but one must have in mind that conflicts can also be solved within restricted social groups). Public authorities do not react only with retributive measures, but also intend to prevent social behaviour which may lead to the escalation of violence.